

บัวห้วเสาในสมัยอยุธยา

โดย

นางสาวทิพย์ แสงสุข

การค้นคว้าอิสระนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2552

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

บัวห้วเสาในสมัยอยุธยา

โดย

นางสาวทิพย์วัลย์ แสงสุข

การค้นคว้าอิสระนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2552

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

THE CAPITAL OF AYUTTHAYA PERIOD

By

Thipawan Sawaengsuk

An Independent Study Submitted in Partial Fulfillment of the Requirement for the Degree

MASTER OF ARTS

Department of Art History

Graduate School

SILPAKORN UNIVERSITY

2009

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้การค้นคว้าอิสระเรื่อง “บัวห้วเสาในสมัยอยุธยา” เสนอโดย นางสาวทิพวัลย์ แสงสุข เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

.....
(รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริชัย ชินะตั้งกูร)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระ
ศาสตราจารย์ ดร.สันติ เล็กสุขุม

คณะกรรมการตรวจสอบการค้นคว้าอิสระ

.....ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ชัย สายสิงห์)
...../...../.....

.....กรรมการ
(ศาสตราจารย์ ดร.สันติ เล็กสุขุม)
...../...../.....

50107306 : สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

คำสำคัญ : บัวหัวเสา/อยุธยา/สถาปัตยกรรม

ทิพวัลย์ แสงสุข : บัวหัวเสาในสมัยอยุธยา. อาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระ :
ศ.ดร.สันติ เล็กสุขุม. 68 หน้า.

บัวหัวเสาของอาคารที่ประดิษฐ์เป็นรูปกลีบบัวล้อมหัวเสา ถือเป็นองค์ประกอบสำคัญ
ในสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยา เนื่องจากพบหลักฐานว่ามีการทำสืบเนื่องตลอดสมัย

การวิจัยครั้งนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษารูปแบบ วิวัฒนาการ และการกำหนดอายุของ
บัวหัวเสาสมัยอยุธยาเป็นสำคัญ จากการศึกษาลวดลายประดับสามารถสรุปแนววิวัฒนาการได้
ดังนี้

สมัยอยุธยาตอนต้น จากหลักฐานที่พบจะประดิษฐ์เป็นบัวทรงกลมหรือบัวกลุ่ม มักใช้
กับเสาของอาคารที่มีขนาดใหญ่ ลักษณะนี้นิยมจนถึงยุคกลาง แต่ความน่าสนใจจะอยู่ในสมัย
อยุธยาตอนปลายหรืออาจเรียกว่าช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อ ตรงกับรัชสมัยพระเจ้าปราสาททอง ที่เกิด
การเปลี่ยนแปลงเห็นชัดเจนที่สุด คือ การใช้บัวหัวเสาเป็นกลีบบัวยาวปลายแหลมแนบไปตามเสา
จากนั้นก็พัฒนาอย่างต่อเนื่องจนยุคปลายสุดจนถึงที่สุดสมัย อีกทั้งเป็นต้นแบบสำคัญในออกแบบ
บัวจกกล ที่มีกลีบบัวปลายโค้งงอสะบัด อันเป็นลักษณะนิยมในสมัยรัตนโกสินทร์อีกด้วย

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2552

ลายมือชื่อนักศึกษา.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระ

50107306 : ART HISTORY

KEY WORDS : THE CAPITAL OF AYUTTHAYA PERIOD

THIPAWAN SAWAENGSIK : THE CAPITAL OF AYUTTHAYA PERIOD.

INDEPENDENT STUDY ADVISOR : PROF. SUNTI LEKSUKHUM, Ph.D. 68 pp.

The capital of building, created to have petals of the lotus blossom to encircle the capital, is a significant feature of architecture in Ayutthaya period because it is found that there are many evidences show that the capitals encircled with lotus petals are created throughout the period.

The main objective of this research is to study about its format, evolution and age indication of the capital of Ayutthaya period. From the study of the tracery, it can be concluded by the following.

In the early Ayutthaya period, from found evidences, most of them are Bua Koom or Bua Goom patterns which are always used with a big building. This feature is found until the middle age of Ayutthaya period. However, the turning point of this feature is in the end of Ayutthaya period matched to the period of King Pra Sat Tong. The most obvious change is the capital used the longer lotus petals and sharper tip attached to the capital instead of the former style. And then it changes incessantly in the late of the period until the end of the period. Moreover, it is an important model to develop to Bua Jong Kol pattern which has curved petals that is a dominant feature of capital in Rattanakosin period.

Department of Art History Graduate School, Silpakorn University Academic Year 2009

Student's signature

Independent Study Advisor's signature

กิตติกรรมประกาศ

การค้นคว้าอิสระนี้สำเร็จลุล่วงลงได้ด้วยความอนุเคราะห์ของผู้มีพระคุณหลายท่าน ขอกราบขอบพระคุณ ศาสตราจารย์ ดร. สันติ เล็กสุขุม ที่รับเป็นผู้ควบคุมการค้นคว้า ซึ่งได้ให้คำแนะนำที่ปรึกษา รวมถึงปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ เพื่อให้การค้นคว้านี้มีความสมบูรณ์ตลอดจนให้กำลังใจและข้อคิดดี ๆ นับเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ต่อการดำเนินชีวิตในการทำงานในอนาคต ศิษย์ขออน้อมรับและกราบขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ในภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะทุกท่าน ที่เปิดโอกาสให้ผู้วิจัยเข้ามาศึกษา พร้อมถ่ายทอดความรู้และความช่วยเหลือทางด้านวิชาการและประสบการณ์ที่ดีจากการศึกษาตลอดการศึกษาในระดับมหาบัณฑิต อันเป็นรากฐานนำมาใช้ในการค้นคว้าอิสระครั้งนี้

ขอขอบพระคุณ คุณราศี บุชรัตนพันธุ์ พี่สาวใจดีที่อยู่ในกรมศิลปากร ที่ให้กำลังใจและความช่วยเหลือหลายสิ่งหลายอย่าง พร้อมให้หนังสือที่เป็นประโยชน์อย่างมากต่อการค้นคว้า

ขอขอบคุณ พี่ เพื่อนและน้อง ๆ ทุกคน ที่คอยถามไถ่ด้วยความห่วงใยว่าเมื่อไรจะสำเร็จ การศึกษา และขอบคุณเป็นพิเศษ โดยเฉพาะ เพื่อนร่วมทุกข์สุดตลอดระยะเวลาที่ศึกษาร่วมกัน ที่คอยให้ความช่วยเหลือและเป็นกำลังใจในวันแทบหมดกำลังใจ ทั้งยังเป็นเพื่อนร่วมเดินทางไปในสถานที่ต่างๆและฝ่าอุปสรรคนานาไปด้วยกัน

สุดท้ายนี้ขอกราบขอบพระคุณบิดาและมารดา และครอบครัวอันเป็นที่รัก ซึ่งเป็นแรงใจและสนับสนุนในทุกด้านตลอดมา และความดีอันเกิดจากการศึกษาค้นคว้านี้ ผู้วิจัยขอมอบแด่ดวงวิญญาณของ คุณพ่อสุวรรณ แสงสุข ผู้เป็นแรงบันดาลใจที่ทำให้ลูกอยากเรียนต่อและเป็นคนอย่างที่พ่ออยากให้เป็นในทุกวันนี้

ผู้วิจัยมีความซาบซึ้งในความกรุณาอันดียิ่งจากทุกท่านที่ได้กล่าวมาและกราบขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญภาพ	ฉ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ที่มาและความสำคัญของปัญหา.....	1
ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์.....	2
สมมุติฐานการศึกษา	2
ขอบเขตของการศึกษา	2
ขั้นตอนการศึกษา.....	3
แหล่งข้อมูล.....	3
ค่าใช้จ่ายทั้งหมดในการศึกษา.....	3
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	3
2 การวิเคราะห์เพื่อจำแนกรูปแบบและลักษณะของเสาและบัวหัวเสาสมัยอยุธยา	4
รูปแบบและขนาดของอาคารในสมัยอยุธยา	5
อาคารพระวิหารและพระอุโบสถในสมัยอยุธยาตอนต้น	5
อาคารพระวิหารและพระอุโบสถอยุธยาตอนกลาง.....	6
อาคารในสมัยอยุธยาตอนปลาย	7
รูปแบบเสาที่ปรากฏพบในงานสถาปัตยกรรมในสมัยอยุธยา	8
เสาลอย	8
เสากลม.....	8
เสาแปดเหลี่ยม.....	9
เสาเหลี่ยมย่อมุม.....	9
เสาดัดผนังหรือเสาอิง	9

บทที่	หน้า
รูปแบบบัวหัวเสาที่ปรากฏพบในงานสถาปัตยกรรมในสมัยอยุธยา.....	9
บัวกลุ่มหรือบัวกลุ่ม.....	9
บัวแวง.....	9
บัวจงกล.....	10
3 ลำดับวิวัฒนาการรูปแบบบัวหัวเสาในสมัยอยุธยา.....	11
รูปแบบบัวหัวเสาสมัยอยุธยาตอนต้น.....	12
รูปแบบบัวหัวเสาสมัยอยุธยาตอนกลาง.....	15
รูปแบบบัวหัวเสาสมัยอยุธยาตอนปลาย.....	17
การวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบบัวหัวเสา.....	19
เทคนิคด้านสถาปัตยกรรม.....	19
ความงาม.....	21
4 บทสรุปและข้อเสนอแนะ.....	23
บรรณานุกรม.....	66
ประวัติผู้วิจัย.....	68

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	แผนผังวัดพุทไธสวรรย์ จ.พระนครศรีอยุธยา ที่จัดทำขึ้นเมื่อ ปี พ.ศ. 2500.....	24
2	แผนผังวัดราชบูรณะ จ.พระนครศรีอยุธยา ที่จัดทำขึ้นเมื่อ ปี พ.ศ. 2500.....	25
3	แผนผังวัดมหาธาตุ จ.พระนครศรีอยุธยา ที่จัดทำขึ้นเมื่อ ปี พ.ศ. 2500.....	26
4	การประดับช่องแสงพระวิหาร วัดมหาธาตุ จ.พระนครศรีอยุธยา.....	27
5	การประดับช่องแสง วัดหน้าพระเมรุ จ.พระนครศรีอยุธยา.....	28
6	แผนผังวัดพระศรีสรรเพชญ์ จ.พระนครศรีอยุธยา ที่จัดทำขึ้นเมื่อ ปี พ.ศ. 2500.....	29
7	วัดพระศรีสรรเพชญ์ จ.พระนครศรีอยุธยา.....	30
8	พระอุโบสถวัดพระศรีสรรเพชญ์ จ.พระนครศรีอยุธยา.....	31
9	แผนผังวัดไชยวัฒนาราม จ.พระนครศรีอยุธยา ที่จัดทำขึ้นเมื่อ ปี พ.ศ. 2500.....	32
10	แผนผังวัดบรมพุทธาราม จ.พระนครศรีอยุธยา ที่จัดทำขึ้นเมื่อ ปี พ.ศ. 2500.....	33
11	รูปหน้าตัดการจำแนกประเภทเสา.....	34
12	ภาพลายเส้นรูปแบบบัวกลุ่ม	35
13	ภาพลายเส้นรูปแบบบัววง	36
14	ภาพลายเส้นรูปแบบบัวจกล	37
15	วัดเจติยงาม จังหวัดสุโขทัย	38
16	พระอุโบสถวัดพุทไธสวรรย์ จ.พระนครศรีอยุธยา.....	39
17	บัวหัวเสา พระอุโบสถวัดพุทไธสวรรย์ จ.พระนครศรีอยุธยา.....	40
18	พระวิหารวัดพระราม จ.พระนครศรีอยุธยา.....	41
19	บัวหัวเสา พระวิหารวัดพระราม จ.พระนครศรีอยุธยา	42
20	อุโบสถวัดกุฎีดาว จ.พระนครศรีอยุธยา	43
21	บัวหัวเสา อุโบสถวัดกุฎีดาว จ.พระนครศรีอยุธยา	44
22	อุโบสถวัดหน้าพระเมรุ จ.พระนครศรีอยุธยา.....	45
23	บัวหัวเสาพาไล อุโบสถวัดหน้าพระเมรุ จ.พระนครศรีอยุธยา	46
24	บัวหัวเสาภายในพระอุโบสถ วัดหน้าพระเมรุ จ.พระนครศรีอยุธยา	47
25	บัวประดับหัวเสาดัดคณัง ภายในพระอุโบสถ วัดหน้าพระเมรุ จ.พระนครศรีอยุธยา ..	48
26	หัวเสา พระวิหารวัดพระศรีสรรเพชญ์ จ.พระนครศรีอยุธยา.....	49
27	วิหารมงคลบพิตร จ.พระนครศรีอยุธยา	50

ภาพที่	หน้า
28	ภาพถ่ายเก่าวิหารมงคลบพิตร จ.พระนครศรีอยุธยา..... 51
29	บัวหัวเสาวิหารมงคลบพิตร จ.พระนครศรีอยุธยา..... 52
30	อุโบสถวัดศาลาปูน 53
31	เมรุทิศ วัดไชยวัฒนาราม จ.พระนครศรีอยุธยา 54
32	บัวหัวเสาที่ปรangk์ประธาน วัดพระศรีรัตนมหาธาตุลพบุรี 55
33	บัวหัวเสาดัดคณัง วิหาร 36ข วัดพระศรีรัตนมหาธาตุลพบุรี..... 56
34	บัวหัวเสา วิหารหน้าเทวสถานปรangk์แจก จ.ลพบุรี..... 57
35	วิหารน้อยวัดพุทไธสวรรย์ จ.พระนครศรีอยุธยา..... 58
36	อุโบสถวัดพญาแมน จ.พระนครศรีอยุธยา 59
37	บัวหัวเสาประดับเสาดัดคณัง อุโบสถวัดพญาแมน จ.พระนครศรีอยุธยา..... 60
38	บัวหัวเสาประดับเสาดัดคณัง อุโบสถวัดมเหยงค์ จ.พระนครศรีอยุธยา..... 61
39	บัวหัวเสาประดับเสาดัดคณัง วิหารวัดกุฎีดาว..... 62
40	บัวหัวเสาวิหารวัดกุฎีดาว 63
41	บัวหัวเสาพระอุโบสถ วัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี 64
42	บัวหัวเสา อุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม จ.กรุงเทพมหานคร 65

บทที่ 1

บทนำ

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

บัวหัวเสาของอาคารที่ประดิษฐ์เป็นรูปกลีบบัวล้อมหัวเสา ถือเป็นองค์ประกอบสำคัญในสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยา เนื่องจากพบหลักฐานว่ามีการสืบเนื่องต่อกันตลอดสมัย การประดับบัวหัวเสาแม้จะไม่ใช่องค์ประกอบโครงสร้างหลักโดยตรง แต่เป็นการประดับแต่งเพิ่มเพื่อให้อาคารนั้น ๆ มีองค์ประกอบที่สมบูรณ์ทั้งในด้านความงามและความหมายยิ่งขึ้น

การวิจัยครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษา รูปแบบ วิวัฒนาการ และการกำหนดอายุของบัวหัวเสาสมัยอยุธยาเป็นสำคัญ จากผลการศึกษาที่ผ่านมาของนักวิชาการเกี่ยวกับแนววิวัฒนาการของลวดลายบัวหัวเสา เช่น ลวดลายปูนปั้นแบบอยุธยาตอนปลายของ ศ.ดร. สันติ เล็กสุขุม และอีกหลาย ๆ ท่าน สามารถสรุปแนววิวัฒนาการได้ดังนี้

สมัยอยุธยาตอนต้น จากหลักฐานที่พบจะประดิษฐ์เป็นบัวกลุ่ม (หรือบางทีเรียกว่าบัวกลุ่ม) มักใช้กับเสาของอาคารที่มีขนาดใหญ่ ลักษณะนี้นิยมจนถึงยุคกลาง แต่ความน่าสนใจจะอยู่ในสมัยอยุธยาตอนปลายหรืออาจเรียกว่าช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อ ตรงกับรัชสมัยพระเจ้าปราสาททอง ที่เกิดการเปลี่ยนแปลงเห็นชัดเจนที่สุด คือ การใช้บัวหัวเสาเป็นกลีบบัวยาวปลายแหลมแนบไปตามเสา จากนั้นก็พัฒนาอย่างต่อเนื่องจนยุคปลายสุดจนถึงสิ้นสุดสมัย อีกทั้งต้นแบบสำคัญในออกแบบบัววงกลที่มีกลีบบัวปลายโค้งงอสะบัด อันเป็นลักษณะนิยมในสมัยรัตนโกสินทร์ อีกด้วย

จากสาระสำคัญที่กล่าวมาในข้างต้นแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของบัวหัวเสา ทั้งเชิงประโยชน์การใช้สอยและการลำดับวิวัฒนาการทางศิลปะ ปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบบัวหัวเสา คือ มักจะผันแปรไปตามรูปแบบและขนาดอาคาร โบสถ์และพระวิหารในแต่ละยุคสมัย อันเนื่องมาจากอิทธิพลที่ส่งผลต่อรูปแบบศิลปกรรม เทคนิคการก่อสร้าง ตลอดจนรสนิยมทางเชิงช่าง ที่มีการเปลี่ยนแปลงไปพร้อมกับวิวัฒนาการของตัวลวดลายบัวประดับเสา โดยสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ สามารถใช้เป็นตัวช่วยในการกำหนดอายุของอาคารนั้น ๆ ได้อีกแนวทางหนึ่งได้เช่นกัน

ดังนั้น ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษารูปแบบและขนาดของอาคารสถาปัตยกรรม ในแต่ละยุคสมัยที่มีวิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งส่งอิทธิพลถึงลักษณะของเสาและรูปแบบของบัวหัวเสาคด้วย

ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาด้านรูปแบบ วิวัฒนาการ และการกำหนดอายุของรูปแบบของบัวหัวเสาสมัยอยุธยา จากหลักฐานที่พบโดยเฉพาะในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาและพื้นที่ใกล้เคียง เช่น จังหวัดลพบุรี
2. เพื่อศึกษาหาปัจจัยอื่น ๆ ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงและการคลี่คลายทางด้านรูปแบบศิลปกรรมของบัวหัวเสาสมัยอยุธยา เช่น รสนิยมและเทคนิคด้านสถาปัตยกรรม

สมมติฐานของการศึกษา

บัวหัวเสาคือเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่ง ที่ใช้มาประดับตกแต่งเสาอาคารในสถาปัตยกรรมอยุธยา และเป็นที่ยอมรับเนื่องตลอดยุคสมัย ซึ่งการปรับเปลี่ยนรูปแบบบัวหัวเสาคมักเป็นตามผังและขนาดของอาคาร อีกทั้งลวดลายที่ประดับหัวเสาคสามารถนำมาเป็นเครื่องช่วยกำหนดอายุของอาคารได้อีกทางหนึ่ง นอกจากนี้รสนิยมและเทคนิคทางสถาปัตยกรรมก็ย่อมเป็นปัจจัยสำคัญ ที่ส่งผลต่อพัฒนาการรูปแบบของบัวหัวเสาคด้วย

ขอบเขตของการศึกษา

จะทำการศึกษาด้านรูปแบบเพื่อตรวจวิวัฒนาการและปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบบัวหัวเสาคสมัยอยุธยา โดยศึกษาจากแหล่งข้อมูลทางเอกสารและสำรวจสถานที่จริงในแหล่งโบราณสถานที่เมืองพระนครศรีอยุธยาเป็นหลัก รวมถึงแหล่งโบราณสถานที่อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกัน โดยมีการแบ่งกลุ่มวัดออกตามยุคสมัย โดยคำนึงถึงการบูรณะในอดีตที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบลักษณะของบัวหัวเสาคด้วย

1. วัดในสมัยอยุธยาตอนต้น เช่น พระวิหารหลวงวัดพระราม พระอุโบสถวัดหน้าพระเมรุ
2. วัดในสมัยอยุธยาตอนกลาง เช่น วัดพระศรีสรรเพชญ์
3. วัดในสมัยอยุธยาตอนปลาย เช่น วัดไชยวัฒนาราม วัดมหาธาตุลพบุรี วัดมเหยงค์ วัดบรมพุทธาราม วัดกุฎีดาว เป็นต้น

ขั้นตอนการศึกษา

1. ทบทวนผลงานการวิจัยในอดีตที่มีการศึกษา อันเป็นประโยชน์ต่อการวิจัยทั้งรูปแบบศิลปกรรม และสถาปัตยกรรม เพื่อการลำดับวิวัฒนาการและกำหนดอายุ
2. ศึกษารูปแบบศิลปะและเก็บข้อมูลจากการสำรวจภาคสนามตามแหล่งโบราณสถาน และศึกษาหาปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง
3. วิเคราะห์ข้อมูล นำเสนอข้อมูล และสรุปผล

แหล่งข้อมูล

1. แหล่งข้อมูลภาคสนาม โดยทำการบันทึกภาพถ่ายจากโบราณสถาน ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา และจังหวัดใกล้เคียง
2. แหล่งข้อมูลจากห้องสมุดต่าง ๆ เช่น หอสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร หอสมุดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หอสมุดแห่งชาติ และหอสมุดดำรงราชานุภาพ เป็นต้น

ค่าใช้จ่ายทั้งหมดในการศึกษา (โดยประมาณ)

1. ค่าเดินทางในการเก็บข้อมูลภาคสนาม	จำนวน 15,000 บาท
2. ค่าอัดรูป	จำนวน 2,000 บาท
3. ค่าการพิมพ์เผยแพร่รายงาน	จำนวน 5,000 บาท
รวมเป็นเงินทั้งหมด	22,000 บาท

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทราบถึงวิธีการจำแนกและพัฒนาการการศิลปะหลายรูปแบบบัวห้วเสาในสมัยอยุธยา
2. ทราบแผนผังและรูปแบบอาคารพระอุโบสถและพระวิหารในสมัยอยุธยา
3. ทราบสาเหตุและปัจจัยที่มีผลต่อการศิลปะหลายรูปแบบบัวห้วเสาในสมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

บทที่ 2

การวิเคราะห์เพื่อจำแนกรูปแบบและลักษณะของเสาและบัวหัวเสาสมัยอยุธยา

บัวหัวเสาในสมัยอยุธยาเท่าที่ปรากฏหลักฐานในปัจจุบันมีให้เห็นค่อนข้างเป็นจำนวนน้อย เนื่องจากทำด้วยวัสดุปูนปั้นจึงผุพังหลุดร่วงไปตามกาลเวลา แต่ก็ยังเหลือหลักฐานพอที่จะสามารถนำมาได้เป็นแบบอย่างในการศึกษาได้ และมักพบอยู่ในกลุ่มของอาคารสถาปัตยกรรมวัดเป็นส่วนใหญ่ เหตุเพราะสถาปัตยกรรมปราสาทราชวัง เหลือแต่สิ่งก่อสร้างซึ่งส่วนใหญ่มีสภาพที่ศึกษาไม่ได้แล้ว บางองค์เหลือแต่เพียงรากฐาน ยากต่อการศึกษาบัวหัวเสาในกลุ่มอาคารประเภทนี้

ดังนั้นการวิจัยในครั้งนี้ จึงเน้นศึกษาเฉพาะงานประดับบัวหัวเสาในกลุ่มอาคารสถาปัตยกรรมประเภทวัดในสมัยอยุธยาเป็นสำคัญ

บัวหัวเสา จะประดับตกแต่งที่ตำแหน่งส่วนบนหรือหัวเสาในพระอุโบสถหรือพระวิหาร เป็นอาคารศาสนสถาน ที่ต่างก็มีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมตลอดจนการประดับตกแต่งต่าง ๆ ไม่แตกต่างกันมากนัก หากต่างกันก็มีเพียงแค่ขนาดและความสำคัญเท่านั้น เพราะรูปแบบการสร้างโบสถ์ก็มาจากพระวิหาร¹

ซึ่งโบสถ์ถูกใช้เป็นที่ประกอบพิธีสงฆ์เท่านั้น จึงมี “สีมา” หรือแผ่นหินตั้งอยู่รอบอาคารทั้ง 8 ทิศ กันเขตแสดงถึงพื้นที่อันศักดิ์สิทธิ์ ต่างจากพระวิหารที่เป็นพื้นที่สาธารณะ ใช้เป็นพื้นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาาร่วมกัน ระหว่างพระภิกษุสงฆ์กับฆราวาส เช่น ใช้ทำงานบุญต่าง ๆ² เสมอจึงเป็นสิ่งที่แยกประเภทอาคารทั้งสองออกอย่างชัดเจน

¹ ดูเพิ่มเติมใน กรมศิลปากร, วิวัฒนาการพุทธสถานไทย (กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2533), โบสถ์และวิหารในประเทศไทย, โดย จารุณี อินเฒ่าฉาย, 155-157.

² สมคิด จิระทัศนกุล, เอกสารคำสอนรายวิชา 262-114 พื้นฐานสถาปัตยกรรมไทย (กรุงเทพฯ : คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543), 87.

ดังนั้น ในการศึกษารูปแบบของพระอุโบสถและพระวิหาร จึงสามารถศึกษาในโครงร่างเดียวกันได้ แต่การศึกษารูปแบบทางศิลปกรรมของบัวหัวเสาในสมัยอยุธยา นั้น จำเป็นต้องเข้าใจถึงรูปแบบและลักษณะของอาคารพระอุโบสถและพระวิหารในสมัยอยุธยาตั้งแต่ยุคต้นจนถึงยุคปลายด้วย

เนื่องจากมีความสำคัญต่อการเข้าใจในวิวัฒนาการทางศิลปกรรม ถ้าลักษณะของอาคารมีการเปลี่ยนแปลงไปย่อมส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนรูปทรงของบัวหัวเสาดังกล่าว ด้วยการสร้างสืบเนื่องกันมาตลอดยุคสมัย

รูปแบบและขนาดของอาคารในสมัยอยุธยา

ลักษณะอาคารพระอุโบสถและพระวิหารในสมัยอยุธยาโดยทั่วไป มีรูปแบบและแผนผังเป็นฐานรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ผนังก่ออิฐถือปูน ในยุคแรกนิยมวางผังให้ด้านหน้าวัดอยู่ทางทิศตะวันออก แขนงหลักมีวิหารหลวงอยู่ทางทิศตะวันออก เจดีย์อยู่กลาง และอุโบสถอยู่ทางทิศตะวันตก เมื่อระยะผ่านมาแบบแผนก็คล้ายตัวเป็นลำดับ อาจเกิดจากคตินิยมปรับเปลี่ยนหรือจากเหมาะสมด้านพื้นที่³

1. อาคารพระวิหารและพระอุโบสถในสมัยอยุธยาตอนต้น พระวิหารและพระอุโบสถในสมัยอยุธยาตอนต้น มักหาสภาพที่สมบูรณ์ได้ยาก ส่วนใหญ่เหลือแต่ซากปรักหักพัง หรือถูกบูรณปฏิสังขรณ์ใหม่ในสมัยอยุธยาตอนปลายแทบทั้งสิ้น ส่งผลให้รูปแบบบางประการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม แต่ก็ยังมีลักษณะที่บ่งบอกได้ว่าเป็นสถาปัตยกรรมในสมัยอยุธยาตอนต้นพิจารณาได้ดังนี้

รูปแบบอาคารในสมัยอยุธยาตอนต้น นิยมสร้างอาคารให้มีขนาดใหญ่ กลุ่มอาคารในเขตพุทธาวาสจะมีระเบียบที่ชัดเจน มีการสร้างปราสาทเป็นประธานของวัด พระวิหารตั้งอยู่เบื้องหน้าองค์ปราสาทที่หันออกทางทิศตะวันออก โดยที่ท้ายวิหารยื่นล้ำเชื่อมต่อกับกระเบื้องคดที่ล้อมรอบปราสาทประธาน ส่วนพระอุโบสถจะมีขนาดเล็กกว่าพระวิหารจะตั้งอยู่ด้านหลังของปราสาทประธาน คติของการสร้างพระปราสาทและพระวิหารดังกล่าวนี้ ยังคงสืบทอดแบบอย่างมาจากสมัยสุโขทัย เช่น วัดพุทธไสสวรรคย์ วัดราชบูรณะ วัดมหาธาตุ เป็นต้น (ภาพที่ 1-3)

³ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา : งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2544), 42.

อนึ่งการทำช่องเปิดอาคาร ที่มีประตูไม่เจาะช่องหน้าต่าง แต่นิยมเจาะเป็นช่องแสงที่ผนังด้านข้างเป็นช่องยาวในแนวตั้ง เรียงกันเป็นชุดหรือช่องลม เพื่อถ่ายเทอากาศภายในอาคาร เช่นที่ วัดมหาธาตุ วัดหน้าพระเมรุ (ภาพที่ 4-5) แม้จะเป็นงานซ่อมในสมัยหลังแล้วแต่ช่างก็คงรูปแบบของเดิมไว้

พระวิหารและพระอุโบสถในสมัยอยุธยาตอนต้น ซึ่งส่วนมากเป็นอาคารขนาดใหญ่ และมีความยาวค่อนข้างมาก นิยมใช้เสากลมและเสาแปดเหลี่ยม ประดับบัวหัวเสาเป็นบัวกลุ่ม มีเสาขนาดใหญ่รับเครื่องหลังคาภายในอาคารสองแถว เสากลมหรือเสาแปดเหลี่ยมขนาดใหญ่ ทำทั้งเสาในประธานและเสานอกประธาน⁴ เพื่อมาช่วยรับน้ำหนักหลังคาที่กดทับลงมาที่ผนังซึ่งก่อด้วยอิฐ

2. อาคารพระวิหารและพระอุโบสถอยุธยาตอนกลาง การวางแผนผังวัดในสมัยอยุธยาตอนกลาง ยังคงสืบทอดรูปแบบบางประการมาจากสมัยตอนต้น โดยวางตำแหน่งของวิหารหลวงให้ส่วนท้ายยื่นล้ำเข้ามาในแนวระเบียงคดที่ล้อมรอบเจดีย์ประธาน แต่การสร้างปราสาทเป็นเจดีย์ประธานในยุคกลางเริ่มคลายความนิยมลง โดยหันมาสร้างเจดีย์ทรงระฆังมากขึ้นกว่าเดิม เช่น วัดพระศรีสรรเพชญ์ (ภาพที่ 6-7) ถือเป็นตัวอย่างสมบูรณ์ต่อการศึกษาแผนผังในยุคกลาง ประกอบด้วยเจดีย์องค์ระฆังสามองค์เรียงต่อกันในแนวประธานของวัด

โดยพระวิหารสร้างอยู่ด้านหน้าทิศตะวันออก มีระเบียงคดล้อมรอบเจดีย์ประธานไว้ ในขณะที่ทำวิหารยังคงยื่นล้ำเชื่อมต่อกับระเบียงคด มีการทำพาไลปีกนกด้านข้างของอาคารพบการเจาะช่องแสงที่ผนังตามแบบแผนในยุคต้น ส่วนตำแหน่งของพระอุโบสถยังอยู่ในตำแหน่งเดิม ยกเว้นวัดพระศรีสรรเพชญ์ ซึ่งคาดว่ามีการย้ายที่ตั้งในสมัยอยุธยาตอนปลาย เพื่อปรับปรุงอาคารสำหรับใช้งานอื่น โดยย้ายพระอุโบสถไปสร้างขึ้นใหม่ทางด้านหน้าวิหารในทิศใต้แทน⁵ (ภาพที่ 8) นอกจากนี้ยังพบกลุ่มวัดที่ไม่มีระเบียงคดล้อมรอบเจดีย์ประธานก็มี เช่น วัดวรเชษฐเทพบำรุง

รูปแบบพระวิหารและพระอุโบสถในยุคนี้ ซึ่งพัฒนามาจากสมัยอยุธยาตอนต้น แต่มีการปรับเปลี่ยนให้มีขนาดเล็กลงกว่าเดิม เพื่อลดความคับแคบภายในอาคาร วัดบางแห่งจึงไม่มีเสาร่วมใน แต่ใช้ทวยรับน้ำหนักหลังคาแทน และเลิกใช้เสาพาไลด้านข้างในวัดบางแห่ง แต่ใช้ทวยรับ

⁴ เสาร่วมในคือเสาคู่กลางภายในอาคารทำหน้าที่รองรับเครื่องบนหลังคาประธาน หรือ โคร่งจั่วและหน้าบัน

⁵ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา : งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 47.

น้ำนักชายคาปีกนก⁶ ด้านหน้าและด้านหลังมีเสาดั้งรองรับชายคา मुख นิยมใช้เสากลมและเสาแปดเหลี่ยม ประดับบัวหัวเสาเป็นบัวกลุ่มหรือบัวกลุ่มตามแบบสมัยอยุธยาตอนต้น

3. อาคารในสมัยอยุธยาตอนปลาย การวางแผนผังในสมัยอยุธยาตอนปลาย พระอุโบสถเริ่มมีบทบาทมากขึ้นกว่าเดิม ในขณะที่พระวิหารเริ่มถูกลดความสำคัญลง ซึ่งมีการปรับเปลี่ยนพระอุโบสถเข้ามาแทนที่ตำแหน่งของพระวิหารในผังแล้ว คือ อยู่ด้านหน้าเจดีย์ประธานหรือบางวัดตัดพระวิหารออกไปจากระบบผังเลยก็มี เช่น วัดไชยวัฒนาราม วัดบรมพุทธาราม (ภาพที่ 9-10)

วัดบางแห่งแต่เดิมสร้างวิหารไว้หน้าเจดีย์ตามหลักคติโบราณ ต่อมาเมื่อต้องการพระอุโบสถขึ้นในวัดนั้น จะใช้วิธีการเปลี่ยนพระวิหารให้กลายเป็นพระอุโบสถ ด้วยการผูกโอบเสมาขึ้นรอบพระวิหารนั้น และพระวิหารนั้นก็กลายเป็นพระอุโบสถ⁷ เช่น วัดมเหยงค์ วัดกุฎีดาว

การสร้างพระอุโบสถและพระวิหารในสมัยอยุธยาตอนปลายได้พัฒนาการออกแบบควบคู่กับการพัฒนาของช่างด้วย ทำให้ลักษณะรูปแบบพระอุโบสถและพระวิหารเปลี่ยนไป รวมถึงบัวหัวเสาดด้วย ลักษณะรูปแบบอาคารในสมัยอยุธยาตอนปลายนั้น มีความแตกต่างจากสมัยอยุธยาตอนต้นอย่างเห็นได้ชัด คือ ลดขนาดอาคารให้เล็กลง มีการเจาะหน้าต่างที่ผนังด้านข้าง เพื่อให้แสงสว่างเข้ามาในอาคารมากยิ่งขึ้น ส่วนเสาทายในอาคารจะถูกตัดออกจากโครงสร้าง เพื่อช่วยลดความคับแคบภายในอาคาร จึงต้องก่อผนังให้มีความหนาเป็นพิเศษ เพื่อรองรับน้ำหนักของเครื่องบนหลังคา

สมัยอยุธยาตอนปลาย เป็นยุคที่ช่างฝีมือต่าง ๆ เจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว เพราะมีการติดต่อค้าขายกับชาวต่างประเทศมากขึ้น ทำให้รับวิทยาการใหม่ ๆ มาปรับปรุงให้ดียิ่งขึ้น โดยเฉพาะสมัยสมเด็จพระนารายณ์ มีการพัฒนารูปแบบสถาปัตยกรรมไทย เข้ามาผสมกับศิลปะตะวันตก เช่น การเจาะหน้าต่างโค้งแหลมและเริ่มก่ออาคารสองชั้นได้ เช่น พระราชวังนารายณ์ราชนิเวศน์ ลพบุรี และตำหนักพระพุทโธมหาราชย์ในช่วงปลายของกรุงศรีอยุธยา ตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศลงมาถึงเสียกรุงเป็นยุคที่บำรุงช่างฝีมือ และโปรดให้มีบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอารามเป็นจำนวนมาก ก็มักทำอย่างประณีตสวยงาม

⁶ น. ฌ ปากน้ำ [นามแฝง], ศิลปกรรมแห่งอาณาจักรศรีอยุธยา (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2516), 87.

⁷ สมคิด จิระทัศนกุล, วัด : พุทธสถาปัตยกรรมไทย (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546), 66.

นอกจากนั้นยังพบการทำฐานอาคารสูง แล้วนำเส้นโค้งมาปรับใช้ในโครงสร้างของตัวอาคารและหลังคาให้มีความสัมพันธ์ตามโครงสร้างที่ช่างกำหนดไว้ โดยจะต้องทำให้เกิดเส้นหย่อนลงมาตรงกลางของตัวอาคาร เรียกว่า โค้งปากสำเภาหรือตอกท้องช้าง⁸ อันแสดงถึงพัฒนาการการตกแต่งรูปฐานอาคารในสมัยอยุธยาตอนปลาย และมีการใช้เสาอ้อมุมมาประดับอาคาร และปรับขนาดให้เล็กลงและสอบบางมากขึ้น ประดับบัวหัวเสาเป็นบัวแวง เป็นบัวกลีบยาวปลายแหลม นิยมใช้กับเสากลม เสาเหลี่ยมอ้อมุม และเสาดัดผนัง เช่น อุโบสถวัดสระบัว อุโบสถและวิหารวัดเกาะแก้วสุทธาราม จ. เพชรบุรี

รูปแบบเสาที่ปรากฏพบในงานสถาปัตยกรรมในสมัยอยุธยา

เสาเป็นองค์ประกอบทางโครงสร้างสถาปัตยกรรม ที่ทำหน้าที่รับน้ำหนักของส่วนหลังคาและยี่ฐานอาคารไว้ และยังทำหน้าที่เป็นองค์ประกอบอาคารในส่วนแต่งอีกด้วย โดยให้ความสำคัญที่เชิงเสาหรือปลายเสา ด้วยการปั้นปูนเป็นรูปดอกบัว ในทางสถาปัตยกรรมไทยพบปลายเสาหลายประเภท แตกต่างกันไปตามตำแหน่งตามหน้าที่การใช้งาน

ดังนั้น การศึกษาเสาที่พบในงานประดับพระวิหารและพระอุโบสถในสมัยอยุธยา (ภาพที่ 11) สามารถจำแนกได้ดังนี้

1. **เสาลอย** คือ เสาที่ตั้งอยู่โดด ๆ โดยไม่มีผนังมาประชิด เช่น เสาภายในอาคาร ที่อยู่มุขด้านหน้าและหลังอาคาร เสาพาไล เป็นต้น สามารถแยกรูปแบบได้ดังนี้

1.1 **เสากลม** ส่วนมากพบในสมัยอยุธยาตอนต้นถึงตอนกลาง เสาชนิดนี้นิยมทำขนาดใหญ่ เพื่อให้สัมพันธ์กับอาคารขนาดใหญ่ ในสมัยอยุธยาตอนต้น ปลายเสาจะปั้นปูนประดับด้วยบัวกลุ่ม (หรือเรียกว่าบัวกลุ่ม) เช่น อุโบสถวัดกุฎีดาว วิหารพระนอน วัดใหญ่ชัยมงคล วิหารวัด

⁸ สมใจ นิ่มเล็ก, “ฐานอาคารสถาปัตยกรรมไทย,” วารสารราชบัณฑิตยสถาน 26, 3 (มิถุนายน-กันยายน 2544) : 126 ; และจากหนังสือพจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปะเกี่ยวเนื่อง โชติ กัลยาณมิตร เป็นผู้รวบรวม “แนวฐานอาคารก่ออิฐเฉพาะที่เป็นสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาตอนปลาย มีแนวเส้นอ่อนโยนอย่างหย่อนโค้งของเส้นเชือกตอกท้องช้าง การที่เกิดลักษณะท้องสำเภาเช่นนี้ สันนิษฐานว่าเกิดจากคติทางพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ที่ว่าพระพุทธศาสนาเป็นยานขนสัตว์ทั้งหลายให้ข้ามพ้นวัฏสงสารไปสู่นิพพาน สำเภาเป็นยานชนิดเดียวในสมัยนั้น ก็สามารถบรรทุกสิ่งต่าง ๆ ได้มาก ส่วนโค้งของสำเภายังถูกนำมาแปลความหมายในทางสถาปัตยกรรมด้วยเหตุนี้

พระศรีสรรเพชญ์ บางแห่งก็ประดับด้วยบัวแวง เช่น วิหารวัดราชบูรณะ ซึ่งเป็นงานที่ถูกบูรณปฏิสังขรณ์ในสมัยหลังแล้ว

1.2 เสาแปดเหลี่ยม พบมากในสมัยอยุธยาตอนต้นถึงตอนกลาง มีขนาดใหญ่ นิยมปั้นปูนประดับ เป็นบัวกลุ่ม ลักษณะเดียวกับเสากลม เช่น วัดพุทไธสวรรย์ พระอุโบสถวัดหน้าพระเมรุ วิหารมงคลบพิตร วัดพระราม วัดศาลาปูน เป็นต้น

1.3 เสาเหลี่ยมย่อมุม เป็นเสาสี่เหลี่ยมจัตุรัส เป็นมีการย่อมุมทั้งสี่ของเสา ให้เป็นมูมย่อยมากขึ้น เพื่อลดความแข็งกระด้าง นิยมใช้ประดับอาคารทั้งพระอุโบสถและพระวิหารในสมัยอยุธยาตอนปลาย ทำบัวหัวเสาเป็นบัวแวง หรือบัวจวงกล เช่น พระวิหารวัดกุฎีดาว พระวิหารวัดมหาธาตุ จ. อยุธยา

2. เสาติดผนังหรือเสาอิง คือเสาที่ก่อเป็นแนวนูนยกเป็นกระเปาะ ติดกับผนัง เพื่อช่วยสร้างจังหวะ ลดความเรียบให้กับผนังอาคาร อีกทั้งยังช่วยเพิ่มจุดการรับน้ำหนัก ที่กดทับลงบนผนัง ลักษณะของเสาที่ยื่นออกมาจากผนังไม่มากนัก หัวเสาจึงนิยมประดับด้วยบัวแวง เช่น อุโบสถวัดพญาแมน อุโบสถวัดมเหยงค์ พระวิหารวัดกุฎีดาว พระวิหารหลวงวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี

รูปแบบบัวหัวเสาที่ปรากฏพบในงานสถาปัตยกรรมในสมัยอยุธยา

1. บัวกลุ่มหรือบัวกลุ่ม⁹ (ภาพที่ 12) หรือเรียกอย่างหนึ่งว่าบัวโถ เชื่อว่าเป็นแบบหัวเสาที่นิยมกันมากในสมัยอยุธยาตอนต้นและจนถึงตอนกลาง บัวหัวเสาแบบบัวทรงกลุ่มนี้มีรูปแบบทรงกลมคล้ายดอกบัวที่กำลังขยายกลีบ มีกลีบเล็กจำนวนมากซ้อนกันหลายชั้น ส่วนมากจะปั้นด้วยปูน และมีกลีบเป็นดินเผานำมาติดเป็นรูปบัวเป็นแบบกลม มักนิยมใช้กับหัวเสาหกเหลี่ยมหรือแปดเหลี่ยม องค์ประกอบของบัวกลุ่มมีดังนี้ ได้บัวจะเป็นเส้นลวด ท้องไม้ เส้นลวดกำกับ ลูกแก้วอกไก่ ทั้งบนและล่างท้องไม้ ดังปรากฏที่ พระอุโบสถวัดหน้าพระเมรุ พระวิหารหลวงวัดพระศรีสรรเพชญ์ เป็นต้น

2. บัวแวง (ภาพที่ 13) เริ่มนิยมในสมัยอยุธยาตอนปลายในรัชกาลพระเจ้าปราสาททอง ส่วนมากจะนิยมใช้กับเสาทั้งสี่เหลี่ยมจัตุรัสและสี่เหลี่ยมย่อมุม รวมทั้งเสาหลอก เสาอิง รูปแบบของบัวจะเป็นบัวกลีบยาวส่วนมากกลีบจะตรงปลายกลีบบัวจะบานออกและจะไม่โค้งเข้า ดังปรากฏที่

⁹ คำว่าบัวกลุ่มเป็นคำที่เรียกเพี้ยนมาจากบัวกลุ่ม ซึ่งมีลักษณะเป็นดอกบัวกิ่งหุบกิ่งบาน จึงเรียกว่า ทรงกลุ่ม มักใช้เป็นองค์ประกอบหนึ่งของชุดฐานเจดีย์, ดูเพิ่มเติมใน สันติ เล็กสุขุม, เจดีย์ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ : มติชน, 2552), 71-74.

เมรุทิศวัดไชยวัฒนาราม ปรากฏแจก จ.ลพบุรี อาคารที่มีหัวเสาเป็นบัวเวงดังกล่าว มีลักษณะที่แสดงถึงงานช่างปฏิสังขรณ์สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย คงตรงกับงานช่างสมัยสมเด็จพระนารายณ์ซึ่งโปรดเสด็จมาประทับที่ลพบุรี เป็นต้น

3. บัวจงกล (ภาพที่ 14) บัวหัวเสาแบบนี้จะเป็นบัวหัวเสาของเสาสี่เหลี่ยมจัตุรัส เสาสี่เหลี่ยมย่อมุม รูปแบบบัวจะมีลักษณะเป็นดอกบัวกำลังบานเต็มที่ มักยึดที่ปลายกลีบแต่ละกลีบจะงอหรือโค้งเข้าไปปลายเรียวสะบัด โคนกลีบมักมีกลีบเลี้ยงโดยรอบใต้อันประกอบด้วยเส้นลวดกำกับทั้งบนและล่าง ท้องไม้เส้นลวด บัวคว่ำคล้ายบัวหลังสิงห์ เชื่อว่าบัวหัวเสาแบบนี้นิยมสร้างในสมัยอยุธยาตอนปลาย แม้จะยังไม่พบหลักฐานที่แน่ชัด แต่การเป็นที่นิยมอยู่ในสมัยรัตนโกสินทร์¹⁰ ดังปรากฏที่ อุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทำให้เชื่อว่าบัวจงกลที่นิยมในสมัยรัตนโกสินทร์นั้นเป็นลักษณะที่รับรูปแบบมาจากบัวหัวเสาในสมัยอยุธยาตอนปลาย

¹⁰ สันติ เล็กสุขุม, ถนนในดินแดนไทย, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2545),

บทที่ 3

ลำดับวิวัฒนาการรูปแบบบัวห้วเสาในสมัยอยุธยา

บัวห้วเสา คือ ห้วเสาอาคารก่ออิฐที่ประดิษฐ์เป็นรูปกลีบบัวล้อมรอบ ไม่ว่าจะกลีบบัวนั้นจะเป็นชนิดใดรวมแล้ว เรียกกันทั่วไปว่า “บัวห้วเสา”¹

การประดับบัวห้วเสา แม้จะไม่ใช่องค์ประกอบโครงสร้างหลักโดยตรง สำหรับอาคารแล้วอาจจะมีหรือไม่มีก็ได้ เพราะไม่ได้มีบทบาทหน้าที่สำคัญต่อความมั่นคงแข็งแรงของอาคารโดยตรง แต่เป็นการประดับแต่งเพิ่มเข้าไป เพื่อให้อาคารนั้น ๆ มีความสมบูรณ์ ทั้งในความงามและความหมายยิ่งขึ้น

เสาที่ทำห้วเสาเป็นรูปบัว เป็นองค์ประกอบของสถาปัตยกรรม มีหน้าที่ 2 บทบาทในเวลาเดียวกัน คือ องค์กรประกอบทางโครงสร้างและองค์ประกอบการตกแต่ง² ของอาคารนั้น ๆ สามารถคงอยู่ได้อย่างมั่นคงถาวรและมีความประณีตงดงาม

จากการศึกษาพบว่า การประดับบัวห้วเสาในสมัยอยุธยา ถือเป็นองค์ประกอบสถาปัตยกรรมอย่างหนึ่ง ที่ทำสืบต่อเป็นประเพณีตลอดยุคสมัย โดยองค์ประกอบเชิงศิลปะเหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งสำคัญที่ช่วยเพิ่มพูนความงามอลังการ ให้แก่เสาประดับอาคารในสมัยอยุธยา อาจมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบไปในลักษณะต่าง ๆ ตามความนิยมทางเชิงช่างแต่ละยุคสมัยที่ค่อย ๆ ปรับเปลี่ยนอย่างเป็นลำดับ จนใช้เป็นเครื่องบ่งบอกถึงความนึกคิด อิทธิพลการรับวัฒนธรรมที่มีการถ่ายทอดซึ่งกันและกัน แสดงถึงความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้อกันทาง คติความคิด ความเชื่อ ของคนในยุคนั้น อันมีองค์ประกอบเนื่องมาจากสภาพสังคม การเมืองการปกครอง สภาพเศรษฐกิจกรรมวิธีทางเชิงช่าง

¹ โชติ กัลยาณมิตร, พจนานุกรม สถาปัตยกรรมและศิลปะเกี่ยวเนื่อง, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2548), 290.

² สมคิด จิระทัศนกุล, “พื้นฐานสถาปัตยกรรมไทย,” ใน เอกสารคำสอนรายวิชา 262-114 พื้นฐานสถาปัตยกรรมไทย (กรุงเทพฯ : คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543), 208.

นอกจากนั้นการศึกษาวิวัฒนาการรูปแบบบัวหัวเสาในสมัยอยุธยา สามารถนำมาใช้เป็นตัวช่วยตรวจสอบในการกำหนดอายุสมัยของโบราณสถานที่ยังสร้างขึ้นในสมัยอยุธยา ได้อีกแนวทางหนึ่งจากลักษณะเชิงศิลปะการประดับบัวหัวเสา

รูปแบบบัวหัวเสาสมัยอยุธยาตอนต้น

การทำบัวหัวเสามีมาก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยาตอนต้น สันนิษฐานว่าเริ่มมีตั้งแต่สมัยสุโขทัย โดยมีรูปแบบเป็นทรงบัวกลุ่ม มักใช้กับเสากลมก่อด้วยศิลาแลง เช่น พระวิหารวัดเจดีย์งาม (ภาพที่ 15) เหลือเพียงเสาที่ยังมีร่องรอยบัวตกแต่งหัวเสาอยู่ซึ่งมีลักษณะเป็นรูปดอกบัวตูม ที่มีกลีบเล็กซ้อนเรียงกันเลียนแบบลวดลายในธรรมชาติ

การประดิษฐ์ลวดลายบัวหัวเสาประดับเสาอาคารในสมัยอยุธยา มีรูปแบบของลวดลายที่แสดงออกถึงการพัฒนาการที่ต่อเนื่องเป็นลำดับและเด่นชัดที่สุด เนื่องจากกรุงศรีอยุธยาได้ครองราชย์ธำนิยาวนานถึง 417 ปี ซึ่งมีการทำบัวหัวเสาสืบเนื่องมาตลอดยุคสมัย

แต่อาคารพระอุโบสถและพระวิหารในสมัยอยุธยาตอนต้นที่สมบูรณ์นั้น มักหาได้ยาก แต่จากหลักฐานปรากฏพบแนวเสาประดับอาคาร นิยมเป็นเสาแปดเหลี่ยมและเสากลมเป็นส่วนใหญ่ การประดับบัวหัวเสานั้นจะประดับเป็นทรงบัวกลุ่มหรือบัวตูม ส่วนเสาดิฉันนั่งหรือเสาหลอกที่มีบัวหัวเสาเป็นบัวกลีบยาว ไม่อาจกล่าวได้ชัดเจนว่ามีมาแต่สมัยอยุธยาตอนต้นหรือไม่ เนื่องจากอาคารศาสนสถานเหล่านั้น พังทลายหมดแล้วเหลือให้เห็นเพียงซากฐานยากต่อการศึกษางานแห่งที่เหลืออยู่ก็ผ่านการบูรณปฏิสังขรณ์มาในสมัยหลังแทบทั้งสิ้น

วัดพุทไธสวรรย์ ตามพงศาวดารระบุว่าเคยเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าอยู่ทอง³ แผนผังของกลุ่มปราสาทประธาน พระวิหารและพระอุโบสถ เป็นลักษณะของสิ่งก่อสร้างในสมัยอยุธยาตอนต้น วัดสำคัญแห่งนี้ได้รับการบูรณะเรื่อยมา เช่น สมัยสมเด็จพระนารายณ์

พระอุโบสถ (ภาพที่ 16) เป็นอาคารที่สร้างขึ้นใหม่บนรากฐานเดิม แต่ช่างยังคงรักษารูปแบบเดิมไว้ คือ อาคารมีขนาดใหญ่ สอดคล้องกับผนังที่ไม่นิยมเจาะช่องหน้าต่าง มีเพียงช่องลมเพื่อถ่ายเทอากาศ มีเสาลอยที่ระเบียงมุขหน้า และเสาทอดในอาคารเป็นเสาแปดเหลี่ยม ส่วนที่บัวหัวเสานี้เป็นปูนเป็นทรงบัวกลุ่ม ที่มีกลีบบัวละเอียด ตามแบบนิยมของอยุธยาตอนต้น (ภาพที่ 17)

³ กรมศิลปากร, โบราณสถานในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2552), **วัดพุทไธสวรรย์**, โดย อุไรวรรณ ตันติวงษ์, 269.

วัดพระราม กล่าวกันว่าสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสุทนต์ทรงสร้างเมื่อ พ.ศ. 1912⁴ ปัจจุบันเป็นวัดร้างพระวิหารใหญ่อยู่ทางทิศตะวันออกของปรางค์ประธาน(ภาพที่ 18) ซึ่งเหลือเพียงซากปรักหักพัง ฐานอาคารที่แอ่นโค้ง แสดงให้เห็นถึงงานบูรณะในสมัยอยุธยาตอนปลาย ภายในอาคารมีเสาแปดเหลี่ยมขนาดใหญ่สองแถว เหลือโคนเสาให้เห็นเท่านั้น แต่มีร่องรอยของบัวหัวเสาที่เป็นทรงบัวกลุ่ม ทำด้วยปูนปั้นหักวางอยู่ 1 ต้น (ภาพที่ 19)

วัดกุฎีดาว ไม่มีประวัติการก่อสร้างที่ชัดเจน แต่สันนิษฐานว่าอาจสร้างพร้อมกับวัดมเหยงค์ในสมัยอยุธยาตอนต้น และได้รับการบูรณะครั้งสำคัญเมื่อปี พ.ศ. 2254 โดยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ เมื่อครั้งดำรงพระอิสริยยศกรมพระราชวรสถานมงคล⁵ ปัจจุบันเป็นวัดร้าง เหลือแต่อาคารที่เป็นซากปรักหักพังไม่สมบูรณ์ แต่ยังมีเค้าเดิมที่สามารถศึกษาได้

พระอุโบสถ (ภาพที่ 20) ลักษณะของฐานอาคารและผนังแอ่นโค้งตามแบบอยุธยา ซึ่งสร้างขึ้นใหม่บนรากฐานเดิม จากการขุดแต่งพบร่องรอยของฐานชุกชีอยู่ภายใต้ระดับพื้นของพระอุโบสถ ปัจจุบันที่เป็นงานปฏิสังขรณ์ในตอนปลาย⁶ สันนิษฐานว่าอาคารหลังนี้อาจเคยเป็นพระวิหารมาก่อนการปรับเปลี่ยนเป็นพระอุโบสถในภายหลัง

พระอุโบสถถูกลดขนาดให้เล็กลง แล้วเพิ่มมุขหน้าและหลัง ไม่มีพาไลปีกนกด้านข้าง ผนังด้านข้างเจาะหน้าต่างแต่มีการก่ออิฐอุดช่องเว้นช่อง โดยช่องที่อุดทำเป็นบานหน้าต่างหลอกไว้เข้าใจว่าเป็นการอุดในสมัยหลัง ภายในอาคารมีเสากลมก่ออิฐ 2 แถว ๆ ละ 7 ต้น ปัจจุบันเหลือให้เห็นเพียง 6 ต้น บัวหัวเสาทำเป็นทรงบัวกลุ่ม ถือได้ว่าเป็นบัวหัวเสาที่มีสัดส่วนที่สวยงามมากแห่งหนึ่ง โดยช่างทำเสากลมหัวเสาปั้นเป็นบัวโกลประอบด้วยกลีบบัวเล็ก ๆ เรียงสลับกลีบกันเป็นทรงดอกบัวตูมรับกับลวดบัวลูกแก้วที่คอเสา แม้จะมีลักษณะที่เรียบง่าย แต่ดูแล้วสง่างามไม่น้อย (ภาพที่ 21)

⁴ กรมศิลปากร, คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงสาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2515), 443.

⁵ กรมศิลปากร, โบราณสถานในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2552), วัดกุฎีดาว, โดย ฉวีงาม มาเจริญ, 33.

⁶ ปัทมา วิจิตรจรรยา, “แผนผังวัดในสมัยอยุธยาในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543), 182.

วัดหน้าพระเมรุ ไม่น่าว่ามีมาแต่สมัยอยุธยาตอนต้นหรือไม่ ต่อจากนั้นมีบันทึกว่าเคยเป็นที่ตั้งพลับพลาที่ประทับของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิกับพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองในการทำสัญญาสงบศึกเมื่อสงครามช้างเผือก เมื่อปี พ.ศ. 2092⁷ ถึงแม้ว่าพระจะได้รับการทำงานบำรุงปฏิสังขรณ์มากจนมีสภาพสมบูรณ์ในปัจจุบันแล้ว แต่ก็เป็นการปฏิสังขรณ์ที่ไม่ได้เปลี่ยนแปลงแบบอย่างไปจากเดิมมากนัก ยังคงลักษณะรูปแบบของพระอุโบสถสมัยอยุธยาตอนต้นเอาไว้⁸ (ภาพที่ 22) พิจารณาหลักฐานจากรูปแบบศิลปกรรมดังนี้

พระอุโบสถขนาดใหญ่ ผนังไม่มีการเจาะช่องหน้าต่าง มีเพียงช่องแสงยาวเรียงกันเป็นชุดแต่ละช่วงเสา คล้ายกับช่องแสงที่วิหารหลวง วัดมหาธาตุ อยุธยา ตามแบบนิยมกับพระวิหารที่สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้น ที่ด้านข้างมีชายคาปีกนกและเสาพาไลรองรับชายคา เป็นเสาแปดเหลี่ยม ส่วนบัวหัวเสาประดับปูนปั้นเป็นทรงบัวกลุ่ม เช่นเดียวกับเสาภายในพระอุโบสถเป็นเสาแปดเหลี่ยม เรียงกัน 2 แถว ๆ ละ 8 ต้น หัวเสาเป็นรูปบัวโกลีเยนลายลงรักปิดทองอย่างสวยงาม (ภาพที่ 23-24)

เสาอิงติดผนัง ระหว่างผนังปูนสูงจากผนังเป็นรูปเสา เพื่อลดทอนความเรียบโล่งและแข็งกระด้างของผนังใหญ่ จึงทำกระเปาะยื่นออกมาผนังเป็นช่วงแต่ละห้องเสา ส่วนปลายเสาบนสุดป็นเป็นบัวแวง คงเป็นรูปแบบที่คิดทำในสมัยหลังแล้ว (ภาพที่ 25)

ดังนั้นพอจะกล่าวได้ว่า เสาประดับอาคารในสถาปัตยกรรมไทย นับตั้งแต่สมัยสุโขทัยสืบเนื่องมาถึงสมัยอยุธยาตอนต้น เชื่อว่าส่วนใหญ่นิยมทำเสารูปทรงแปดเหลี่ยมและเสากลมเป็นแบบแผนเดียวกันหมด ทั้งนี้อาจเนื่องจากแบบอาคารสถาปัตยกรรมที่ค่อนข้างมีความคล้ายคลึงกันคือ มีผังอาคารเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าและสร้างอาคารให้มีขนาดใหญ่ ผนังอาคารก่ออิฐถือปูน รวมถึงภายในอาคารที่มีความกว้างมาก ช่างจึงเรียนรู้วิธีการนำระบบเสาร่วมในมาประกอบเพื่อเชื่อมต่อตรงช่วงกลางอาคาร

⁷ กรมศิลปากร, โบราณสถานในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2551), วัดหน้าพระเมรุ, โดย จรรยา มาณะวิท, 443.

⁸ วัดหน้าพระเมรุ น่าจะได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ในสมัยพระเจ้าปราสาททอง และบูรณะครั้งสำคัญในสมัยรัตนโกสินทร์ ปราบภูหลักฐานในศิลาจารึกที่สร้างขึ้นในรัชกาลที่ 3, ดูเพิ่มเติมใน สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา : งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2544), 123.

ในส่วนของจั่วภายในอาคารที่ทำด้วยวัสดุจากไม้ จึงต้องมีเสากลางภายในอาคารเรียกว่า “เสาร่วมใน”⁹ เป็นเสาแปดเหลี่ยมและเสากลมก่ออิฐขนาดใหญ่ 2 แแถว ในอาคารมารองรับเครื่องบนที่ทำด้วยไม้ และจะต้องมีเสาตั้งรายอยู่ภายนอกอาคารเป็นเสาพาไลเพื่อรับชายคา ส่วนบัวหัวเสานั้นนิยมทำเป็นรูปทรงบัวกลุ่ม ประดับบัวกลีบเล็กละเอียดซ้อนสลับเรียงกันเป็นทรงดอกบัวตูมที่กำลังแย้มกลีบ กล่าวได้ว่าในช่วงแรกของการตกแต่งลวดลายบัวหัวเสายังเป็นการเลียนแบบรูปทรงดอกบัวในธรรมชาติมากกว่า

รูปแบบบัวหัวเสาสสมัยอยุธยาตอนกลาง

วัดพระศรีสรรเพชญ์ สืบเนื่องมาจากถึงวิหารหลวงวัดพระศรีสรรเพชญ์นั้นสร้างขึ้นภายหลังการสถาปนาวัดแล้ว ในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ในปีพ.ศ. 2042¹⁰

การก่อสร้างอาคารขนาดใหญ่ยังตามแบบสมัยอยุธยาตอนต้น ผนังอาคารยังมีการเจาะช่องแสง ปัจจุบันเหลือเสาและผนังบางส่วน ภายในอาคารมีเสาร่วมในสองแถวและมีเสาแนวเสาพาไลด้านข้างเป็นเสากลม บัวหัวเสารูปทรงเป็นบัวกลุ่ม กลีบบัวทำจากวัสดุดินเผามาติดประกอบกันเป็นรูปดอกบัว (ภาพที่ 26)

การทำลวดลายบัวหัวเสา หากสังเกตรายละเอียดที่ตัวลวดลายนั้น อาจเปลี่ยนแปลงจากของเดิมไปบ้าง แต่ก็ยังคงแสดงให้เห็นระเบียบรูปทรงเดิมของบัวกลุ่ม ที่มีกลีบเล็ก ๆ ละเอียดซ้อนถี่เป็นทรงดอกบัวตูม สิ่งต่าง ๆ ที่มีการเปลี่ยนแปลงนี้ อาจเนื่องจากปัจจัยของยุคสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลงไปก็มีส่วนทำให้รูปแบบงานศิลปกรรม การเลือกใช้วัสดุ กรรมวิธีทางด้านงานช่างเปลี่ยนไปพร้อมกับวิวัฒนาการในตัวลวดลายเอง

วิหารมงคลพิตร เป็นศาสนสถานสำคัญอีกรูปแบบหนึ่งในอาคารสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยา (ภาพที่ 27) ที่นิยมสร้างพระพุทธรูปเป็นหลักของวัด สร้างพระวิหารขนาดใหญ่คลุมพื้นที่ภายใน อาจได้รับแผนการก่อสร้างมาจากวัดพนัญเชิงที่มีมาก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยา โดยหมายที่จะสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่แล้วประดิษฐานไว้กลางแจ้ง¹¹

⁹ เสาคู่กลางภายในอาคารทำหน้าที่รองรับเครื่องบนของหลังคาประธาน คือ โกรงจั่ว และหน้าบัน : เสาประธาน, กรมศิลปากร, ศัพทานุกรมโบราณคดี (กรุงเทพฯ : สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, 2550), 517.

¹⁰ เสนอ นิลเดช, วัดพระศรีสรรเพชญ์ (กรุงเทพฯ : อุทยานประวัติศาสตร์ พระนครศรีอยุธยา สำนักงานศิลปากรที่ 3 กรมศิลปากร, 2546), 30.

¹¹ กรมศิลปากร, โบราณสถานในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2552), วัดหน้าพระเมรุ, โดย ประทีป เฟื่องตะโก, 313.

พระมณฑปพิตรพร้อมทั้งวิหารมีอายุแรกสร้างในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม และการบูรณปฏิสังขรณ์หลายครั้ง ครั้งสำคัญเกิดขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ¹² มีการเปลี่ยนแปลงหลังคา การทำมุขหน้าและมุขหลัง ทำเสาพาไลด้านข้าง และเพิ่มฐานประทักษิณ 2 ชั้น ล้อมรอบอาคาร พระวิหารมณฑปพิตรเป็นอาคารที่ลักษณะแตกต่างจากที่อื่น เพราะมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส รูปแบบของอาคารจึงมีลักษณะผสมผสานระหว่างรูปแบบของพระมณฑปและพระวิหาร

การบูรณะในรัชกาลปัจจุบันก็พยายามรักษาแผนผังและรูปแบบเดิมของสมัยอยุธยาได้เป็นอย่างดี พิจารณาจากภาพถ่ายเก่า (ภาพที่ 28) พระวิหารตั้งอยู่บนฐานประทักษิณ บนฐานประทักษิณด้านหน้าและด้านหลังอาคารตั้งเสาทรงแปดเหลี่ยม 2 แถว เพื่อรองรับมุขลดของหลังคา บัวหัวเสาประดับทรงบัวกลุ่ม ปั้นปูนปิดทอง การทำกลีบบัวขนาดเล็ก ๆ มีลักษณะแบนติดแนบไปกับหัวเสาแล้วไปทอดที่ส่วนปลายสุด แสดงให้เห็นถึงการปั้นลวดลายที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม (ภาพที่ 29) แต่ก็ยังเห็นถึงระเบียบเดิมอยู่

ดังนั้นพอจะกล่าวได้ว่า ช่วงแรกในสมัยอยุธยาตอนกลาง ยังสืบทอดแบบแผนนิยมมาจากสมัยอยุธยาตอนต้น โดยใช้เสาแปดเหลี่ยมและเสากลม บัวหัวเสามีรูปทรงเป็นบัวกลุ่มเป็นส่วนใหญ่

ครั้นถึงสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง นับเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อการเกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของรูปแบบบัวหัวในสมัยอยุธยา ที่มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบบัวหัวเสาให้มีลักษณะแตกต่างจากรูปแบบที่มีมาก่อนอย่างเห็นได้เด่นชัด คือ ลวดลายบัวจากเดิมเป็นทรงบัวกลุ่มก็เกิดความนิยมการออกแบบบัวหัวให้เป็นบัวกลีบยาวปลายแหลมทอดแนบไปตามเสา ที่ปลายกลีบผายบานออกมาเล็กน้อย เป็นลักษณะที่เรียกว่า “บัวเวง”

เช่น วัดศาลาปูน (ภาพที่ 30) ใช้เสาแปดเหลี่ยมประดับบัวหัวเสาเป็นบัวเวง และบัวหัวเสาที่วัดไชยวัฒนาราม (ภาพที่ 31) ประดับอยู่ที่มุมทั้ง 4 ภายในเมรุทิศและเมรุมุม มีเสาย่อมุมยื่นออกมาจากผนังที่หัวเสาด้านบน ทำบัวหัวเสาเป็นบัวเวงประกอบด้วยกลีบบัวเป็นรูปสามเหลี่ยม ปลายแหลมคล้ายกับปลายหอก ระหว่างกลีบมีกลีบแทรก กลีบแซม โคนกลีบปิดประดับด้วยกลีบเล็ก¹³

¹² ตรี อมาตยกุล, ทัศนศาสตร์ไทย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (พระนครศรีอยุธยา : กรมศิลปากร, 2503), 41.

¹³ สันติ เล็กสุขุม, ลวดลายปูนปั้นสมัยอยุธยาตอนปลาย พ.ศ. 2172-2310 (กรุงเทพฯ : มุลินธิเจมส์ทอมสัน, 2542), 50.

นับจากช่วงหลังจากนี้ไป การทำบัวแวงจะนิยมมาประดับร่วมกับเสาสี่เหลี่ยมย่อมุมที่มีการคลี่คลายตัวอย่างเต็มที่มี 2 ชนิด คือ ส่วนที่เป็นเสาจริงและที่เป็นเสาหลอก โดยส่วนที่เป็นเสาจริงมักจะย่อมุมตรงมุมของเสาทุกด้าน และส่วนที่เป็นเสาหลอกหรือเสาดัดผนัง ตำแหน่งของการตกแต่งบัวหัวเสาจะอยู่ที่ปลายเสาด้านบน เป็นบัวแวงที่มีกลีบยาว ทั้งอาจเป็นไปตามข้อจำกัดทางด้านพื้นที่เป็นเงื่อนไขต่อการเกิดลวดลายบัวหัวเสาใหม่ ที่เป็นไปตามตำแหน่งและลักษณะเสาหลอกที่ยื่นออกมาจากผนังไม่มากนัก

รูปแบบบัวหัวเสาสมัยอยุธยาตอนปลาย

หลังจากสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง รูปแบบของบัวหัวเสาก็มีการพัฒนาต่อเนื่องอย่างเป็นระยะ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ปรากฏให้เห็นเด่นชัดที่สุดในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ มีการใช้เสาเหลี่ยมพบเห็นอยู่ทั่วไป ในอาคารสถาปัตยกรรมแบบสมัยในรัชสมัยนี้ เช่น

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี งานสถาปัตยกรรมเกิดจากการบูรณปฏิสังขรณ์ เมื่อคราวที่พระองค์เสด็จมาสร้างเมืองลพบุรี เพื่อเป็นราชธานีแห่งที่ 2

บัวหัวเสาประดับปราสาทประธาน (ภาพที่ 32) เป็นส่วนหนึ่งของงานที่สร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ซึ่งเหลือหลักฐานให้เห็นค่อนข้างสมบูรณ์ โดยทำเป็นรูปบัวแวง ลักษณะกลีบบัวเป็นรูปสามเหลี่ยมปลายเรียวแหลมเป็นแบบปลายหอก¹⁴ และพบรูปแบบเดียวกันกับ บัวหัวเสาประดับเสาดัดผนังนอกอาคารที่วิหาร 36x (ภาพที่ 33) ตั้งติดกับวิหารหลวงทางด้านทิศเหนือ ซากวิหารเหลือสภาพค่อนข้างดี มีผนังทั้ง 4 ด้าน

เมื่อเทียบกับบัวแวงที่ประดับหัวเสาที่วิหารด้านหน้าเทวสถานปราสาทแขก (รูปที่ 34) กลางเมืองลพบุรี จะมีรูปแบบที่คล้ายคลึงกัน โดยนิยมปั้นบัวหัวให้กลีบบัวเป็นรูปสามเหลี่ยมปลายแหลมทอดแนบไปตามเสา ปลายกลีบโค้งงอออกเล็กน้อย และยังคงคล้ายคลึงกับบัวหัวเสาของผนังวิหารน้อย ที่วัดพุทธไสยาสน์ (ภาพที่ 35) โดยรูปแบบบัวมีกลีบเรียวแหลมที่ปลายคล้ายกับปลายหอก อันเป็นงานที่สืบทอดจากงานประดับที่วัดไชยวัฒนาราม สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

ลักษณะดังกล่าวน่าจะสืบทอดมาถึงวัดพญาแมน สร้างขึ้นหรือบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่เมื่อ พ.ศ. 2237 ในสมัยสมเด็จพระเพทราชา¹⁵

¹⁴ เรื่องเดียว, 88.

¹⁵ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา: งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2544), 50.

วัดพญาแมน (ภาพที่ 36) ผนังอาคารเจาะช่องประตูและหน้าต่างขนาดกว้าง สลับการประดับเสาดัดผนังประดับบัววงที่เสาดัดผนังกลีบของบัวมีการเปลี่ยนแปลง คือกลีบเริ่มตั้งตรงที่โคน ก่อนเรียวแหลมที่ส่วนปลายบานออกเล็กน้อย และมีกลีบบัวขนาดเล็กปิดทับ โคนกลีบทำเป็นลายกระจัง แต่ปัจจุบันปูนปั้นที่ฉาบไว้หลุดร่วงเหลือให้เห็นเพียงบางส่วนเท่านั้น (ภาพที่ 37)

การทำบัววงประดับหัวเสาอาคารในสมัยอยุธยาตอนปลาย การนำเสาเหลี่ยมขนาดเล็กเข้ามาเป็นองค์ประกอบของโครงสร้างอาคาร รูปทรงของบัวหัวเสาจึงต้องถูกจำกัดความคิดให้จำต้องรูปแบบบัวกลีบยาว ซึ่งยุคปลายนี้เองที่เสาสีเหลี่ยมแบบย่อมุมเข้ามาแทนที่เสาแปดเหลี่ยมและเสากลม¹⁶ เมื่อเทียบกันแล้วจะเห็นข้อแตกต่างกันอย่างชัดเจน เสาเหลี่ยมมีขนาดที่เล็กและดูแลแบบบางกว่าเสาในยุคก่อน ๆ ก็เพราะตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลางลงมา

ความนิยมการสร้างอาคารพระอุโบสถและพระวิหารที่มีขนาดใหญ่ ก็ถูกเปลี่ยนแนวความคิดการสร้างวัดให้มีขนาดที่เล็กลงมากยิ่งขึ้น เนื่องจากจำนวนวัดที่มีจำนวนมาก การก่อสร้างอาคารจึงลดขนาดให้เล็กลง เสาจึงต้องลดขนาดลงตามด้วยเพื่อให้ได้สัดส่วนที่สมดุลกัน เสาภายในสองแถวจึงไม่จำเป็นต้องใช้ เพราะเป็นส่วนทำให้เนื้อที่ภายในอาคารดูแคบลง และนิยมก่อผนังหนาเพื่อมารองรับน้ำหนักของเครื่องบนหลังคา เช่น อุโบสถพระบรมพุทธราม สร้างในรัชกาลเดียวกัน

ต่อเนืองลงมาในรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ พบว่าลวดลายการประดับบัวหัวเสามีวิวัฒนาการเพิ่มจากเดิม ดังปรากฏพบที่ตำแหน่งเสาดัดผนังพระอุโบสถวัดมเหยงค์ (ภาพที่ 38) คือเสาดัดผนังตรงมุมอาคารด้านทิศเหนือประดับบัวหัวเสาเป็นบัววงกลีบยาวที่สูงขึ้น ปลายกลีบตั้งตรงก่อนไปแหลมที่ส่วนปลาย คล้ายใบดาบมากกว่าใบหอก ลักษณะนี้เป็นรูปแบบเดียวกันกับพระวิหารวัดกุฎีดาวเป็นงานที่สร้างในคราวเดียวกัน¹⁷

วัดกุฎีดาว ผนังของพระวิหารยังเหลือค่อนข้างสมบูรณ์ มีบัวหัวเสาประดับเสาดัดผนังเป็นบัววงหลุดร่วงเป็นบางส่วน อีกตำแหน่งหนึ่งคือประดับบนหัวเสาสีเหลี่ยมย่อมุมที่เป็นเสาโลยตรงบริเวณมุขหน้าและหลังอาคาร (ภาพที่ 39-40) เมื่อเข้าสู่ช่วงอยุธยาตอนปลายมาก ๆ เข้า เสาที่จะยิ่งสอและแบบบางมากขึ้น

¹⁶ น. ฌ ปากน้ำ, [นามแฝง], “ศิลปะอยุธยาสมัยพระนารายณ์,” เมืองโบราณ 3, 3 (เมษายน - มิถุนายน 2520) : 47.

¹⁷ สันติ เล็กสุขุม, ลวดลายปูนปั้นสมัยอยุธยาตอนปลาย พ.ศ. 2172-2310, 24-25.

นอกจากนี้ช่างยังนิยมทำประดับกับเสาสี่เหลี่ยมย่อมุมสิบสอง เพื่อให้เหมาะสมกับเสาที่แบบบางมากยิ่งขึ้น เพราะเมื่อถึงยุคปลายมากเท่าใด เสาที่จะสอบเล็กและแบบบางมากขึ้นเท่านั้น ทำให้เราทราบว่า บัวหัวเสาที่มีกลีบบัวขนาดยาวเป็นแนวตั้งขึ้นจากโคน ก่อนที่จะแหลมตรงปลายกลีบเป็นลักษณะที่นิยมอยู่ในระยะนี้ แต่ปลายกลีบยังไม่อ่อนพลิ้วมากเพียงแต่โค้งงอที่ปลายกลีบเล็กน้อยเท่านั้น

สามารถนำไปเทียบได้กับบัวหัวเสาที่ พระอุโบสถวัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี ซึ่งมีลักษณะที่ใกล้เคียงกัน (ภาพที่ 41) โดยจะสัมพันธ์กับภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถ ที่ผู้เขียนมีการระบุศักราชการเขียนภาพไว้อย่างชัดเจนในปี พ.ศ. 2277¹⁸ ตรงกับรัชกาลพระเจ้าบรมโกศ สอดคล้องกับรูปแบบของพระอุโบสถที่มีขนาดไม่ใหญ่นัก ทรงสูง ฐานหย่อนท้องช้างหรืออ่อนโค้งโค้งสำเภา อันเป็นลักษณะนิยมของรูปแบบอาคารในสมัยอยุธยาตอนปลาย

แบบแผนนี้จะเป็นพื้นฐานต่อการประดิษฐ์บัวหัวเสาในสมัยรัตนโกสินทร์ต่อมา แต่มีการปรับรูปแบบให้ต่างออกไปเล็กน้อย คือ กลีบบัวยังมีขนาดยาวตามแบบบัววงในสมัยอยุธยา ส่วนปลายกลีบโค้งออก ผายบานเรียวยาวระดับเล็กน้อย เป็นลักษณะของดอกบัวกำลังบาน มองดูแล้วอ่อนช้อยยิ่งขึ้น แล้วมีการลงรักปิดทองประดับกระจกสี เรียกว่า “บัวจงกล” ถือเป็นลักษณะงานช่างในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เช่น บัวหัวเสาที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (ภาพที่ 42) ซึ่งต่างจากบัววงในสมัยอยุธยาตอนปลายจะไม่ตัวปลายมากขนาดนั้น

กล่าวได้ว่า ในช่วงหลังสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเป็นต้นมา การประดับตกแต่งลวดลายบัวหัวเสา ได้มีวิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว โดยมีรูปแบบที่แสดงให้เห็นถึงความคิดสร้างสรรค์และเอกภาพยิ่งขึ้นกว่ายุคก่อน ที่แม้อาจมีการคลี่คลายลวดลายจากของเดิมไปบ้าง แต่ก็ยังคงแสดงให้เห็นถึงระเบียบเดิม ของงานประดับหัวเสาด้วยรูปทรงดอกบัว ที่ต้องการให้เกิดท่วงทำนองที่กลมกลืนกัน ระหว่างรูปแบบเสาที่เป็น โครงสร้างอาคารและรูปทรงดอกบัวที่ต้องการนำมาประดับหัวเสา

การวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบบัวหัวเสา

1. **เทคนิคด้านสถาปัตยกรรม** เมื่อเรามองดูความงามของบัวหัวเสาในฐานะที่เป็นองค์ประกอบสถาปัตยกรรมไทย เราจะสามารถมองเห็นหลักฐานมากมาย ที่สะท้อนให้เห็นถึงความเพียรพยายามของช่างในอดีต ที่ต้องการสร้างสรรค์ผลงานการก่อสร้างสถาปัตยกรรมไทย ที่ไม่

¹⁸ น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง], วัดเกาะแก้วสุทธาราม (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2529), 7.

จำกัดเฉพาะเพียงความมั่นคงแข็งแรงเท่านั้น แต่ช่างยังสอดใส่งานศิลป์ที่สื่อถึงความเชื่อและศรัทธา ในศาสนาที่แสดงออกถึงความสวยงาม ก็เป็นเหตุสำคัญต่อจิตใจของผู้คน โดยส่วนรวม

การสร้างสถาปัตยกรรมประเภทอาคารพระอุโบสถและพระวิหารนั้น ไม่มีกฎเกณฑ์ การตกแต่งที่บังคับตายตัวเกินไป นอกจากการกำหนดแบบแผนไว้กว้าง ๆ การตกแต่งอาคารใน หนึ่งหลัง หากพิจารณาดูอย่างละเอียดแล้ว จะเห็นได้ว่าไม่มีส่วนใดส่วนหนึ่งเกินความจำเป็น หรือ ขัดสายตาแม้แต่น้อย สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ได้รับการกำหนดเป็นแบบแผน โดยช่างไทยจะต้องทำความเข้าใจถึงระเบียบนั้น ๆ แล้วพัฒนาประยุกต์การใช้ลวดลายนั้นให้เหมาะสม

ซึ่งการออกแบบบัวหัวเสาอาจไม่มีประโยชน์ในแง่ของการใช้สอยกับโครงสร้าง อาคารเท่าใดนัก แต่เป็นการออกเพื่อตกแต่งเพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณี ของไทยที่นับถือพระพุทธศาสนา สัมพันธ์กับวิถีทางแห่งการดำเนินชีวิตและคุณค่าทางความงาม บัวหัวเสาจึงถือเป็นเอกลักษณ์ ในการใช้เป็นองค์ประกอบของการประดับอาคารในวัด เพราะมีการ ทำมาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันจนกลายเป็นแบบแผน ไปแล้ว

วิวัฒนาการของบัวหัวเสาแบ่งออกเป็น 3 ยุค ที่ปรากฏมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น จนถึงตอนปลาย มีการเปลี่ยนแปลงในแต่ละช่วงเวลาต่าง ๆ นั้น ก่อให้เกิดรูปแบบอันหลากหลาย ของรูปแบบบัวหัวเสา โดยแต่ละรูปแบบล้วนมีความสัมพันธ์กับลักษณะ โครงสร้างอาคารที่ผันแปร ไปตามเช่นกัน ที่อาจสะท้อนให้เห็นสภาพเศรษฐกิจและสังคม และอำนาจของผู้บริหารปกครองก็มี ผลต่อการกำหนด หรือเปลี่ยนแปลงรูปแบบงานศิลปกรรมด้วย

การออกแบบรูปแบบใหม่ ก็อาจเป็นที่นิยมและยอมรับในสังคมในยุคนั้น เป็นการ เอาอย่างเพื่อไม่ต้องการแปลกต่างไปจากที่อื่น ทั้งเป็นการเลือกเอารูปทรง วัสดุการก่อสร้าง รสนิยม และสติปัญญาทางเชิงช่าง เพราะลวดลายในสมัยเดียวกัน แต่หากใช้วัสดุต่างกัน วิธีการก็ต่างไปด้วย จึงมีผลให้ลวดลายชนิดเดียวกันดูแตกต่างกันได้

รวมถึงการเลือกลวดลายประดับกับตำแหน่งบนโครงสร้างอาคาร ช่างก็มักจะ ปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับตำแหน่งที่ประดับเพื่อให้สอดคล้องกับรูปทรง ดูแล้วไม่ขัดสายตาเกิด ความงามและได้สัดส่วนที่กลมกลืนกัน เช่น เสาลอย ช่างจะเลือกใช้รูปทรงของดอกบัวที่มองเห็น ได้ทุกด้าน และเสาอิงติดผนัง ช่างก็เลือกใช้รูปทรงของดอกบัวกลีบยาวที่มีลักษณะแบบราบขนาน ไปบนพื้นระนาบผนัง หรืออาคารพระอุโบสถและพระวิหารในสมัยอยุธยาตอนปลาย ถูกเปลี่ยน ให้มีขนาดที่เล็กลง เสาที่ใช้เป็นโครงสร้าง ก็ถูกเปลี่ยนตามเพื่อให้ได้สัดส่วน ช่างจึงจำเป็นต้องคิด หารายละเอียดของส่วนประดับ รู้เลือกการใช้วัสดุ ความรู้ทางการก่อสร้างของช่างผู้ออกแบบที่ล้วน มีผลต่อรูปร่างลักษณะของบัวหัวเสาในช่วงเวลาต่างกัน ให้มีความงดงามลงตัว

2. ความงาม

บัวเป็นดอกไม้อันทรงคุณค่า มีสายสัมพันธ์ใกล้ชิดกับประเพณีและวิถีชีวิตของคนไทย ตลอดจนความเชื่อในลัทธิศาสนา ก็ด้วยมีพระพุทธศาสนาเป็นแกนนำสำคัญ ชาติไทยเป็นชาติที่นิยมดอกบัวไม่ว่าจะยุคสมัยใดก็ตาม บัวจึงมีบทบาทสำคัญในการเป็นแบบอย่างลวดลายประดิษฐ์ในศิลปกรรมไทย เสมือนเป็นการถนอมความงามนั้นให้ยั่งยืน ด้วยภาพลักษณ์ของไทยเอง

การนำดอกบัวมาประดิษฐ์เป็นลวดลายอย่างสวยงาม เพื่อใช้ประดับอาคารในสถาปัตยกรรมไทย มีปรากฏให้พบเห็นตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยเชื่อว่าดอกบัวเป็นดอกไม้แห่งความศักดิ์สิทธิ์ มาเป็นลวดลายประดับเสาอาคาร จะเป็นสิ่งที่ช่วยเพิ่มความน่าสนใจ เสริมความเป็นสิริมงคลและสง่างาม ทรงคุณค่าแฝงนัยยะอันสูงส่ง ซึ่งการทำบัวประดับหัวเสา นอกเหนือจาก ความสวยงามแล้ว อาจแฝงความหมายคตินิยมที่ถวายดอกบัวเป็นพุทธบูชา

โดยการนำแรงบันดาลใจจากสิ่งที่พบเห็นในธรรมชาติ มาดัดแปลงและถ่ายทอดออกมาในรูปแบบของงานศิลปกรรม ส่วนหนึ่งทำเพื่อให้เกิดความสมจริงที่สามารถจับต้องสัมผัสได้ และอีกส่วนหนึ่งเพื่อสนองแนวคิดคตินิยมที่สร้างมาแต่โบราณ ทั้งในด้านศรัทธาแห่งศาสนา และรสนิยมไว้โดยกรรมวิธีของช่าง

แนวเสาอาคารที่วางเรียงกันเป็นแนว หากมีการประดับดอกบัวที่หัวเสาด้านบน ก็เหมือนกับการนำดอกบัวทั้งก้านมาปักบูชาทั้งสิ้น เมื่อมองในด้านที่เป็นมิติลึก ก็จะเป็นมุมมองทางสายตาอันงดงามแก่ผู้เห็น อันเป็นการช่วยเน้นอารมณ์และบรรยากาศ ทำให้เกิดผลทางความศักดิ์สิทธิ์และเกิดศรัทธาได้เป็นอย่างดี ความรู้สึกสูงส่ง ได้ผลทางด้านจิตใจ สอดตามอาคารที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นศาสนสถาน ตลอดจนเกิดมุมมองที่สง่างาม หลีกเลียงความเรียบโล่ง

การศึกษาลวดลายของบัวหัวเสาในสมัยอยุธยาที่ยังหลงเหลืออยู่และได้รับการพัฒนาตัวลวดลายเรื่อยมาตลอดยุคสมัย ล้วนเป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นสภาพวิถีทางของแนวคิดและคติความเชื่อ วัสดุการก่อสร้าง ตลอดจนสติปัญญาทางเชิงช่างที่สร้างสรรค์ผลงานขึ้นมา โดยขึ้นอยู่กับอาคารแต่ละประเภท อาจต้องพิจารณาถึงความเหมาะสม ที่ทำให้เกิดรูปทรงที่คล้อยตามโครงสร้างนั้น

หากใช้เกณฑ์การสร้างลวดลายที่ต่างกันแต่ละยุคสมัย เราอาจตัดสินได้ว่าสมัยใดงามกว่ากัน เนื่องจากสมัยแต่ละสมัย มีเกณฑ์การสร้างที่ต่างกัน ดังนั้นเราจึงไม่ควรใช้เกณฑ์สมัยหนึ่งมาตัดสินอีกสมัยหนึ่ง

เนื่องจากมนุษย์เรารับรู้ถึงความงาม ความพอใจของสิ่งต่าง ๆ ได้แตกต่างกับระดับความพอใจของแต่ละบุคคล ก็แตกต่างกันออกไปทั้งนี้อาจขึ้นอยู่กับรสนิยม สภาพสังคม ศาสนา ความเชื่อ และสิ่งแวดล้อมที่รับรู้ในดำรงชีวิตอยู่ ความงามทางศิลปะนั้นอาจดูเหมือนไม่มีกฎเกณฑ์

อะไรมากนัก เพราะอาศัยเพียงสุนทรียะทางอารมณ์เพียงประการเดียว หากผู้รับรู้นั้นเข้าใจถึงสุนทรียะอย่างลึกซึ้งแล้ว จากสิ่งที่ได้สัมผัสก็ย่อมทำให้รับรู้ถึงความงาม

ดังนั้นกล่าวได้ว่าการทำบัวประดับหัวเสาอาคารพระอุโบสถและพระวิหาร เพื่อเพิ่มความหมาย ความงดงาม ให้แก่สถาปัตยกรรมไทยนั้น ๆ เหตุเพราะคนไทยคุ้นเคยกับดอกบัวและแปรเปลี่ยนไปสอดคล้องกับการปรับเปลี่ยนรูปแบบอาคารในแต่ละยุคสมัยอยุธยา ที่ดำเนินไปตามทิศทางของมัน

ดังนั้นเสาจึงไม่ได้มีหน้าที่เป็นองค์ประกอบทางโครงสร้างอาคารเท่านั้น แต่มีการพัฒนาโดยใช้บัวหัวเสาเป็นเครื่องมือของการประดับอาคารอย่างอลังการ ตามประสบการณ์ของช่างที่มากขึ้น และได้ถ่ายทอดความรู้ทางการก่อสร้างต่อ ๆ กันมา จนยึดถือเป็นระเบียบแบบแผน มีการนำเอาวัสดุใหม่ ๆ มาใช้ในการก่อสร้างเพิ่มขึ้น และมีการคำนึงถึงความเหมาะสม การเลือกตำแหน่งในการประดับ ตลอดจนความมั่นคงแข็งแรง

อันเกิดจากความต้องการและความศรัทธาในศาสนา และตามสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ความเจริญก้าวหน้าของวิชาความรู้ทางเชิงช่าง เหตุผลต่าง ๆ เหล่านี้ ล้วนทำให้เกิดอาคารรูปแบบต่าง ๆ เพื่อสนองความต้องการในการใช้สอยแต่ละยุคสมัย ด้วยว่าสถาปัตยกรรมเป็นสิ่งที่วิวัฒนาการและมีการเปลี่ยนแปลงได้เรื่อยไป ขึ้นอยู่กับสภาพเศรษฐกิจและสังคม การเมืองการปกครอง แนวคิดด้านการออกแบบ วัสดุการก่อสร้างและกรรมวิธีใหม่ ๆ ที่เปลี่ยนไปตามวิถีชีวิต การดำรงชีวิตและความเจริญของสังคม

บทที่ 4

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

เสาและบัวหัวเสาเป็นองค์ประกอบทางโครงสร้างส่วนหนึ่งที่ทำหน้าที่รับน้ำหนักส่วนหลังคา และเป็นองค์ประกอบในส่วนตกแต่ง การนำบัวในรูปแบบธรรมชาติมาดัดแปลง เพื่อช่วยเพิ่มอรรถรสและสวยงามแก่อาคารศาสนสถานหลังนั้น ๆ

จากการศึกษาสามารถสรุปแนววิวัฒนาการได้ 3 ระยะ ที่ปรากฏมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นถึงตอนปลายได้ดังนี้

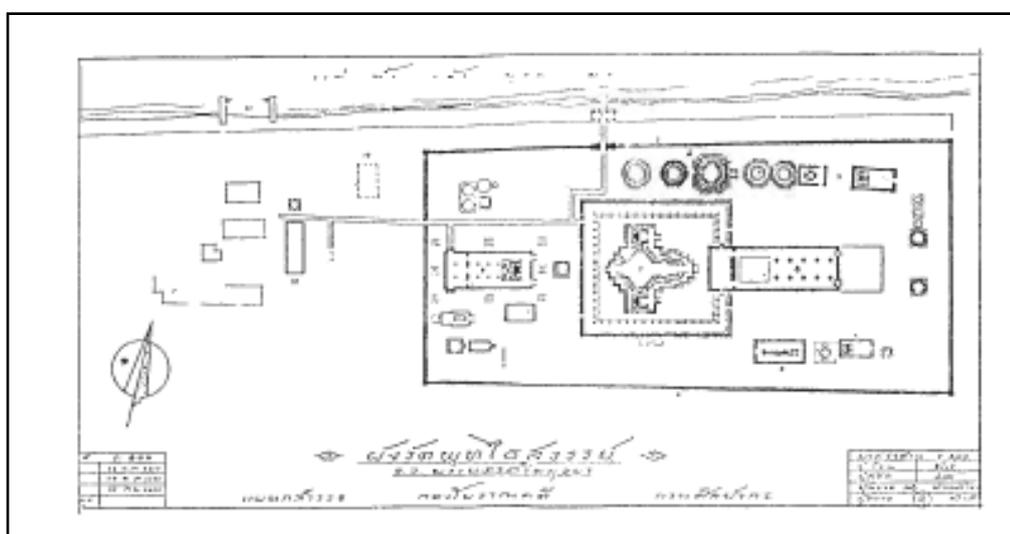
สมัยอยุธยาตอนต้น บัวหัวเสาที่นิยมนั้น มีลักษณะเป็นรูปบัวโถหรือบัวกลุ่ม ประดับอยู่บนเสากลมและเสาแปดเหลี่ยม เช่น พระอุโบสถวัดพุทไธสวรรย์ พระวิหารวัดหน้าพระราม พระอุโบสถวัดกุฎีดาว มักใช้กับอาคารที่มีขนาดใหญ่

สมัยอยุธยาตอนกลาง ระยะแรกยังสืบทอดรูปแบบเหมือนสมัยอยุธยาตอนต้น เช่น พระวิหารวัดพระศรีสรรเพชญ์ วิหารพระนอนวัดใหญ่ชัยมงคล บางแห่งแม้มีการบูรณะในสมัยหลังแล้ว แต่ช่างยังคงรักษาระเบียบเดิมอยู่ เช่น วิหารพระมงคลบพิตร สืบต่อถึงรัชกาลพระเจ้าปราสาททอง อาจเรียกได้ว่าเป็นยุค “หัวเลี้ยวหัวต่อ” ซึ่งมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบลักษณะบางประการแตกต่างออกไปจากเดิม เช่น พระอุโบสถ วัดศาลาปูน ที่ยังใช้เสาแปดเหลี่ยมอยู่แต่ประดับบัวหัวเสาเป็นบัววงที่เป็นบัวกลีบยาว ซึ่งชัดเจนที่วัดไชยวัฒนารามที่เมรุทิศและเมรุมุม โดยประดับกับเสาคิดผนัง

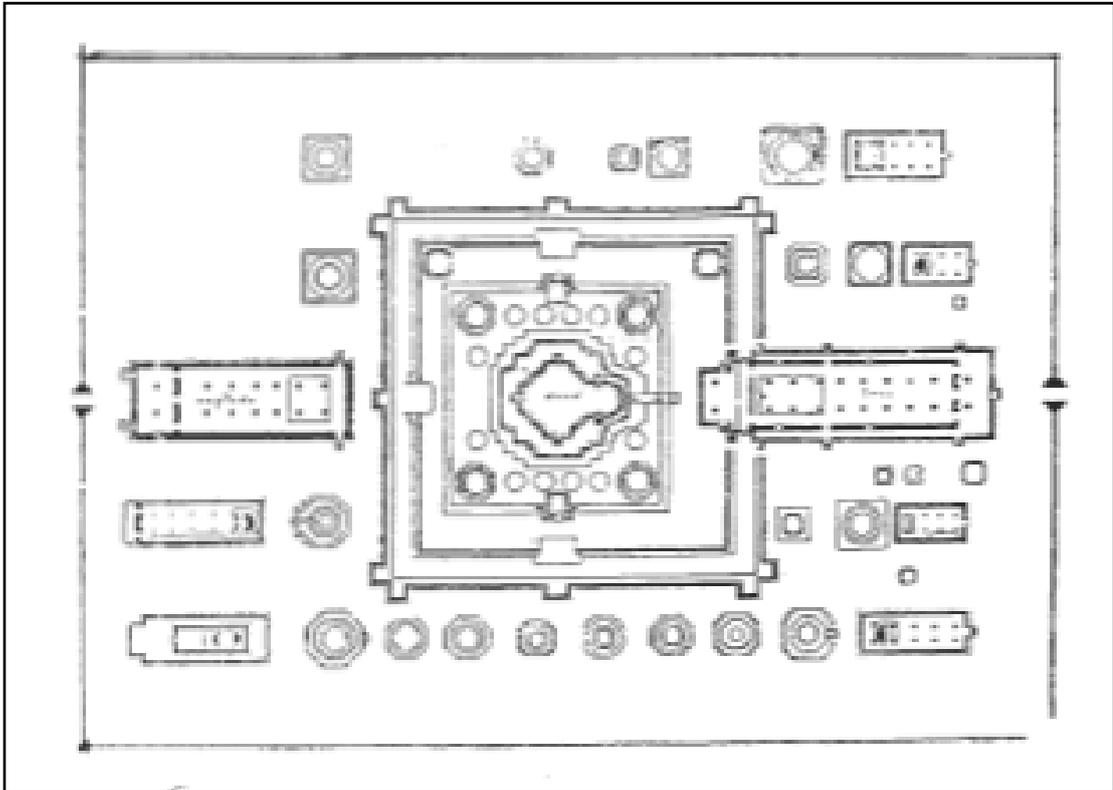
สมัยอยุธยาตอนปลาย หลังจากสมัยพระเจ้าปราสาททองเป็นต้น บัวหัวเสาเริ่มมีการวิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว โดยเห็นความเด่นชัดที่สุดในสมัยพระนารายณ์ ที่มีการใช้บัวหัวเสาแบบบัววง คือ โคนกลีบบัวกว้างแหลมที่ปลายกลีบ คล้ายปลายหอก เช่น วิหารหน้าเทวสถานปราสาทแขก พระวิหารวัดพระศรีมหาธาตุ ลพบุรี วิหารน้อย วัดพุทไธสวรรย์ สืบถึงสมัยพระเจ้าบรมโกศ บัวหัวเสามีวิวัฒนาการที่มากไปกว่าเดิม กลีบบัวจะตั้งตรงจากโคนกลีบแล้วค่อยแหลมที่ส่วนปลาย คล้ายใบดาบ เช่น พระอุโบสถวัดมเหยงค์ พระวิหารวัดกุฎีดาว พระอุโบสถวัดสมณโกฏิ ซึ่งลักษณะนี้จะต้นแบบการออกแบบ “บัวจงกล” ในสมัยรัตนโกสินทร์

เสาอันประกอบไปด้วยบัวหัวเสานอกจากจะเป็นเครื่องรองรับช่อหรือเป็นโครงสร้างส่วนหลังคาของตัวอาคารแล้ว การประดับลวดลายต่าง ๆ เหล่านี้สามารถกล่าวถึงความมีวิวัฒนาการต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบทางศิลปกรรมอันเนื่องมาจากความนิยมเชิงศิลปะของยุคสมัย เทคนิคการก่อสร้าง รูปแบบของอาคาร และวัสดุการก่อสร้าง สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ส่งผลให้ลักษณะของรูปแบบทางศิลปะมีการเปลี่ยนแปลงไปพร้อมกับวิวัฒนาการของตัวลวดลายนั้น

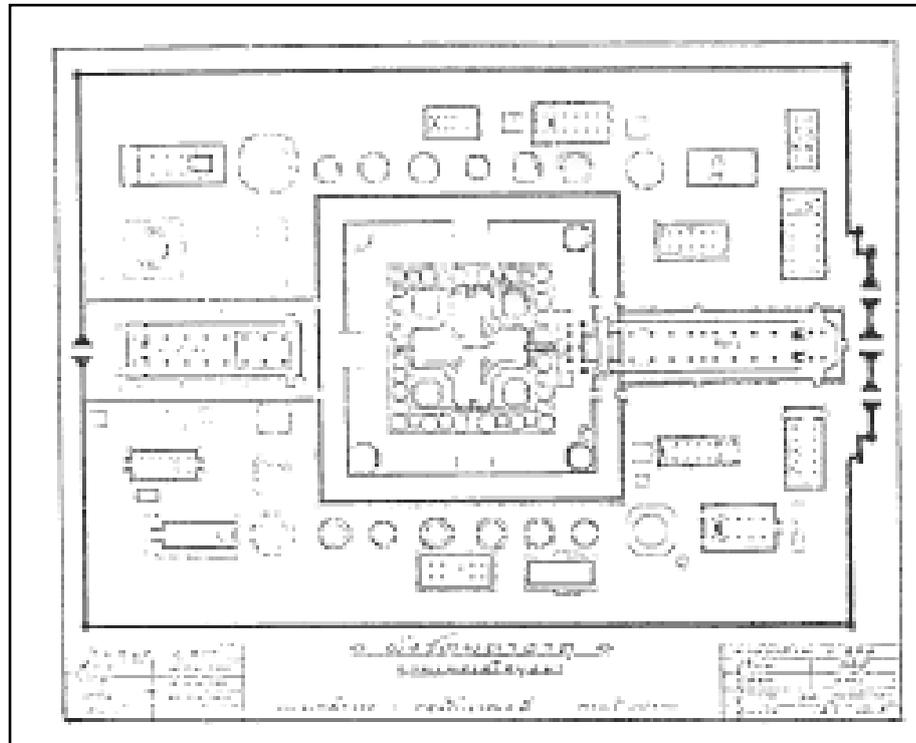
ภาพประกอบการศึกษา

ภาพที่ 1 แผนผังวัดพุทไธสวรรย์ จ.พระนครศรีอยุธยา ที่จัดทำขึ้นเมื่อ ปี พ.ศ. 2500
ที่มา : กรมศิลปากร, พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พร้อมทั้งรูปถ่าย
และแผนผัง (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2511), วัดพุทไธสวรรย์, โดย
พวงทอง สิริสารี, 39.

ภาพที่ 2 แผนผังวัดราชบูรณะ จ.พระนครศรีอยุธยา ที่จัดทำขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2500
 ที่มา : กรมศิลปากร, พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พร้อมทั้งรูปถ่าย
 และแผนผัง (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2511), วัดราชบูรณะ, โดย
 มานิต วัลลิโกดม, 37.

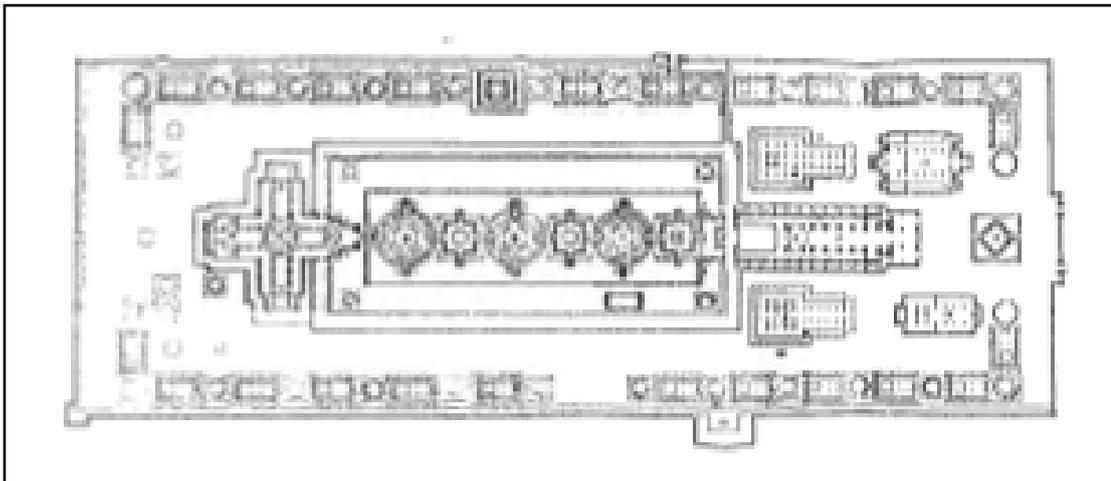
ภาพที่ 3 แผนผังวัดมหาธาตุ จ.พระนครศรีอยุธยา ที่จัดทำขึ้นเมื่อ ปี พ.ศ. 2500
 ที่มา : กรมศิลปากร, พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พร้อมทั้งรูปถ่าย
และแผนผัง (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2511), วัดมหาธาตุ, โดย
 ตรี อมาตยกุล, 31.

ภาพที่ 4 การประดับช่องแสงพระวิหาร วัดมหาธาตุ จ.พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 5 การประดับช่องแสง วัดหน้าพระเมรุ จ.พระนครศรีอยุธยา

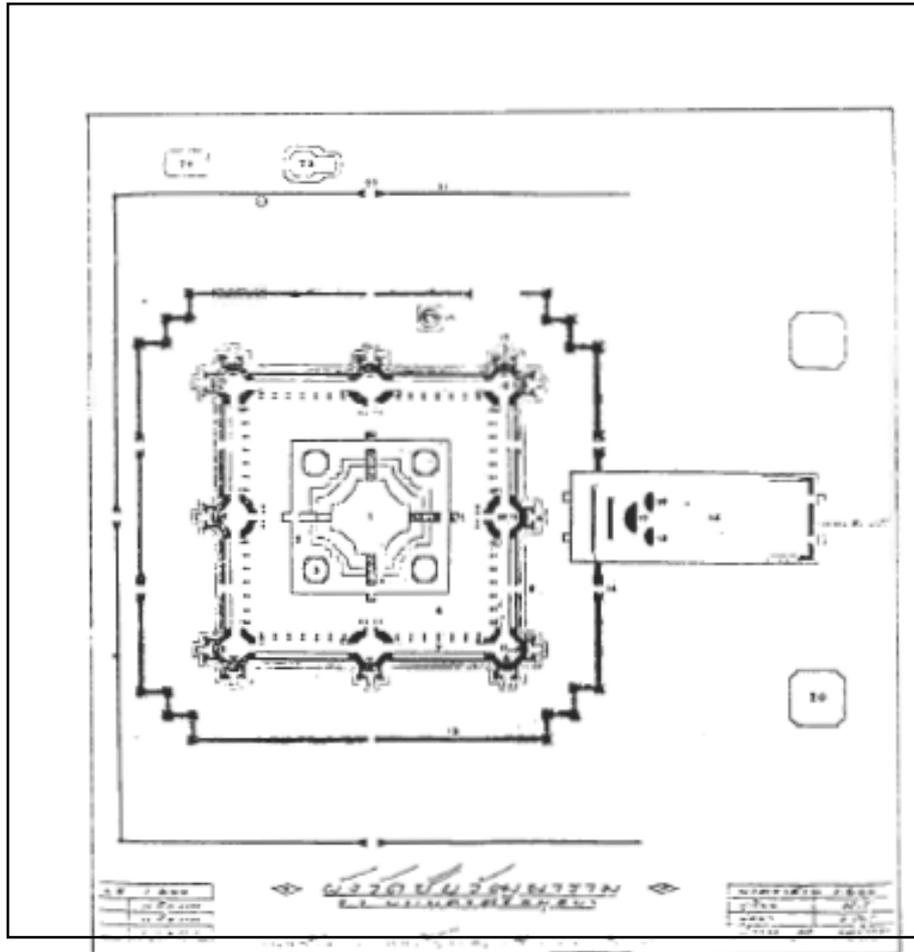
ภาพที่ 6 แผนผังวัดพระศรีสรรเพชญ์ จ.พระนครศรีอยุธยา ที่จัดทำขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2500
 ที่มา : กรมศิลปากร, พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พร้อมทั้งรูปถ่าย
 และแผนผัง (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2511), วัดพระศรีสรรเพชญ์,
 โดย หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์, 27.

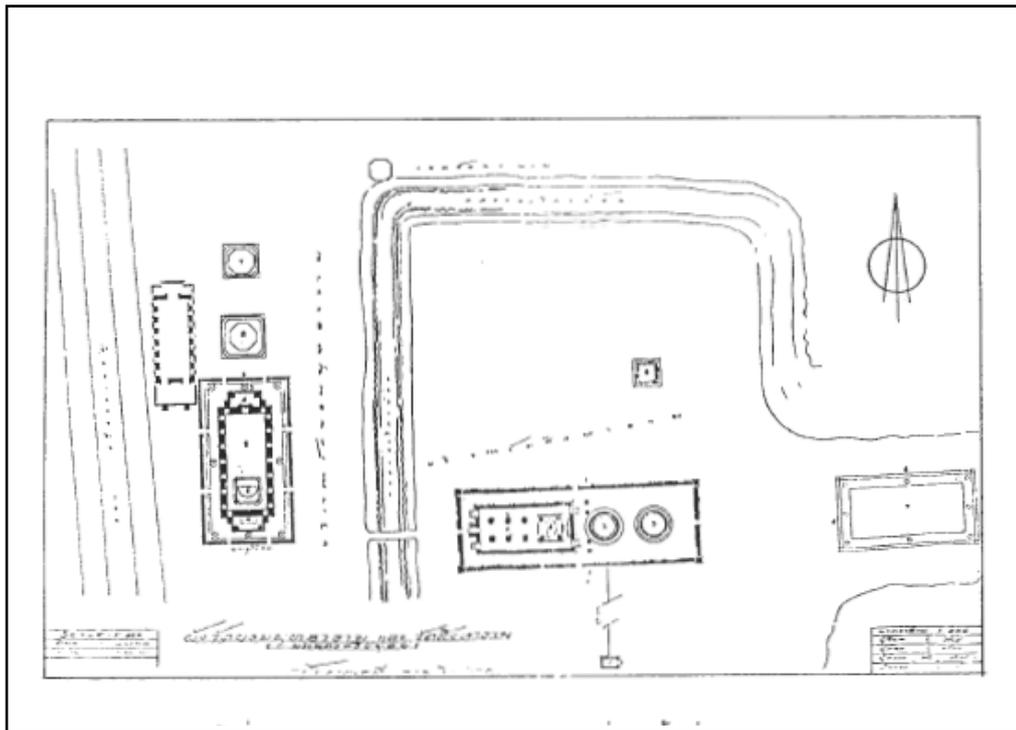
ภาพที่ 7 วัดพระศรีสรรเพชญ์ จ.พระนครศรีอยุธยา

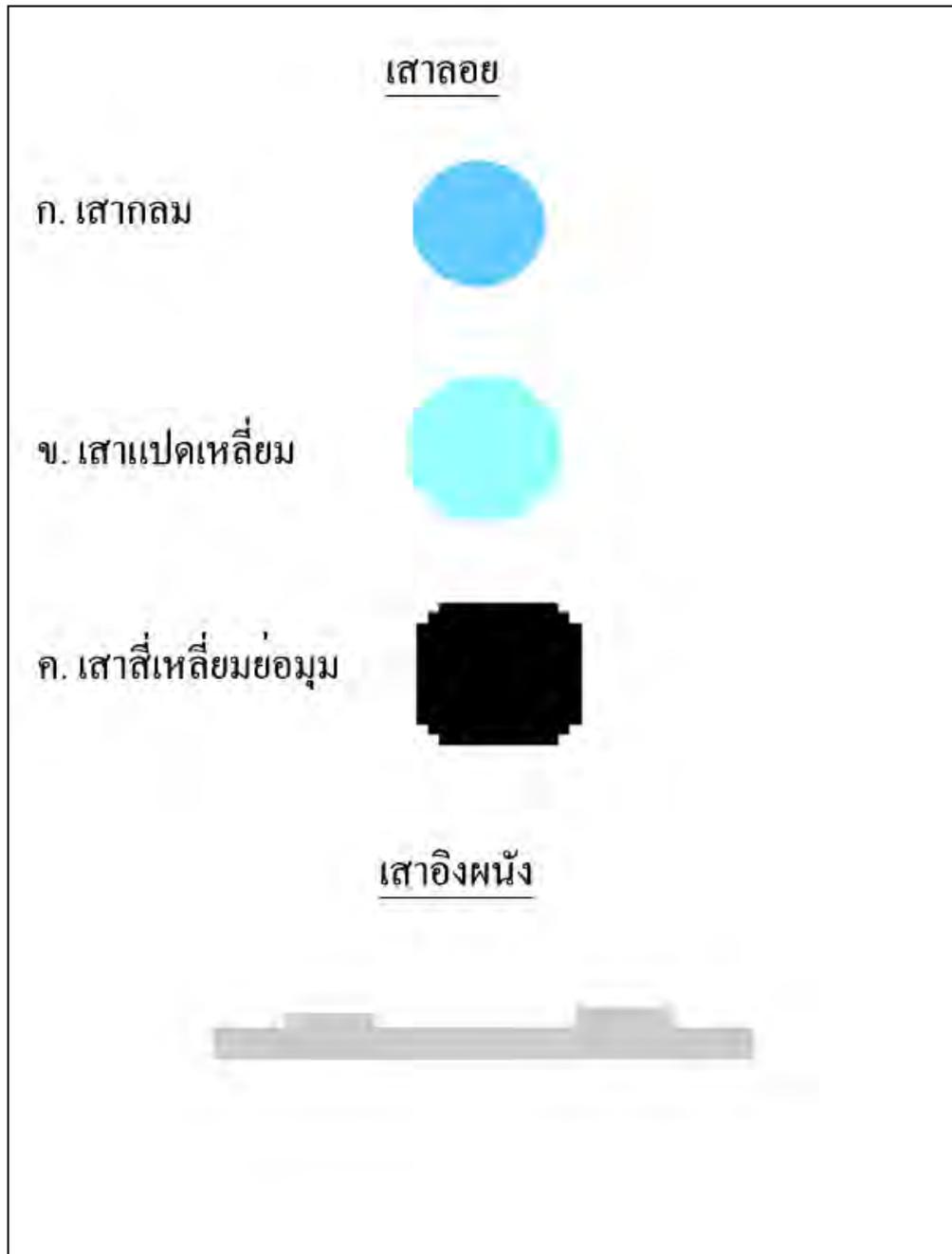
ภาพที่ 8 พระอุโบสถวัดพระศรีสรรเพชญ์ จ.พระนครศรีอยุธยา

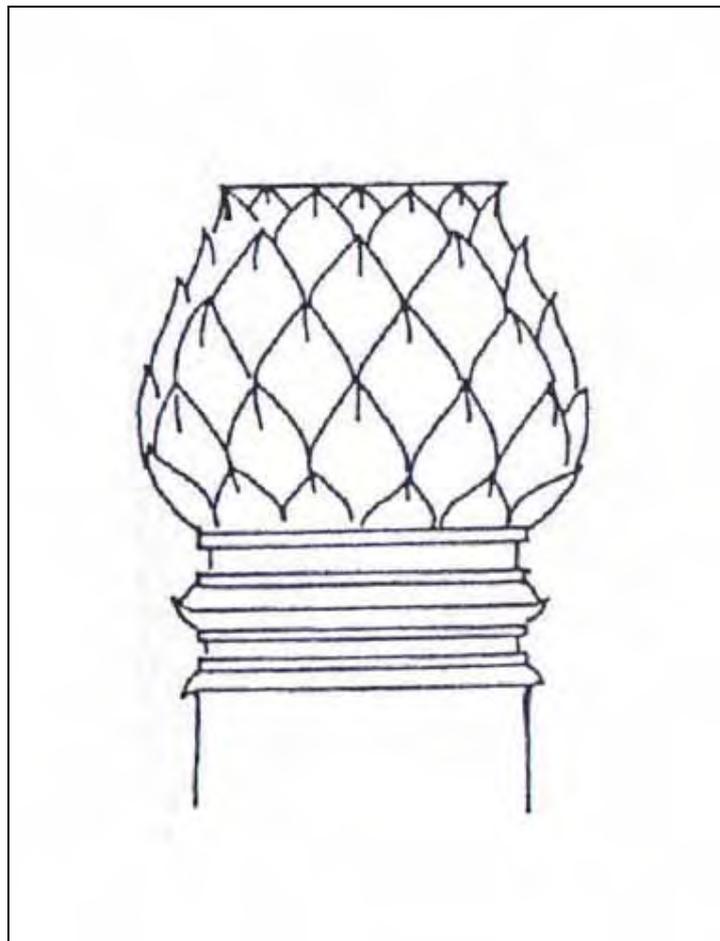
ภาพที่ 9 แผนผังวัดไชยวัฒนาราม จ.พระนครศรีอยุธยา ที่จัดทำขึ้นเมื่อ ปี พ.ศ. 2500
 ที่มา : กรมศิลปากร, พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พร้อมทั้งรูปถ่าย
 และแผนผัง (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2511), วัดไชยวัฒนาราม,
 โดย มานิต วัลลิโกดม, 53.

ภาพที่ 10 แผนผังวัดบรมพุทธาราม จ.พระนครศรีอยุธยา ที่จัดทำขึ้นเมื่อ ปี พ.ศ. 2500
 ที่มา : กรมศิลปากร, พระราชวังและวัด โบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พร้อมทั้งรูปถ่าย
 และแผนผัง (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2511), วัดบรมพุทธาราม, โดย
 บรรจบ เทียมทัต, 61.

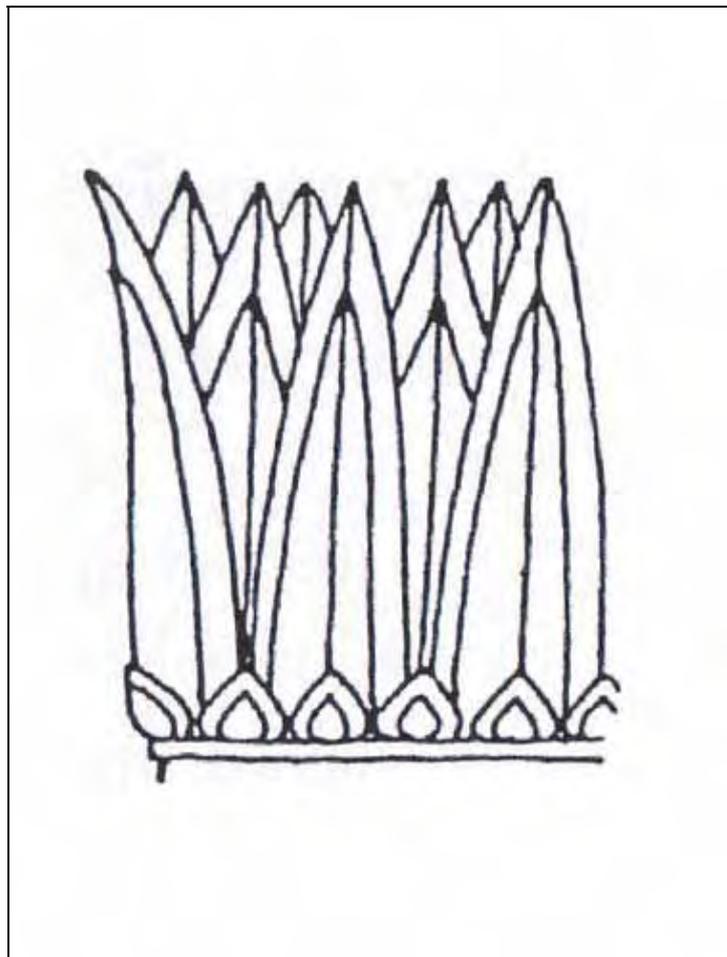

ภาพที่ 11 รูปหน้าตัดการจำแนกประเภทเสา

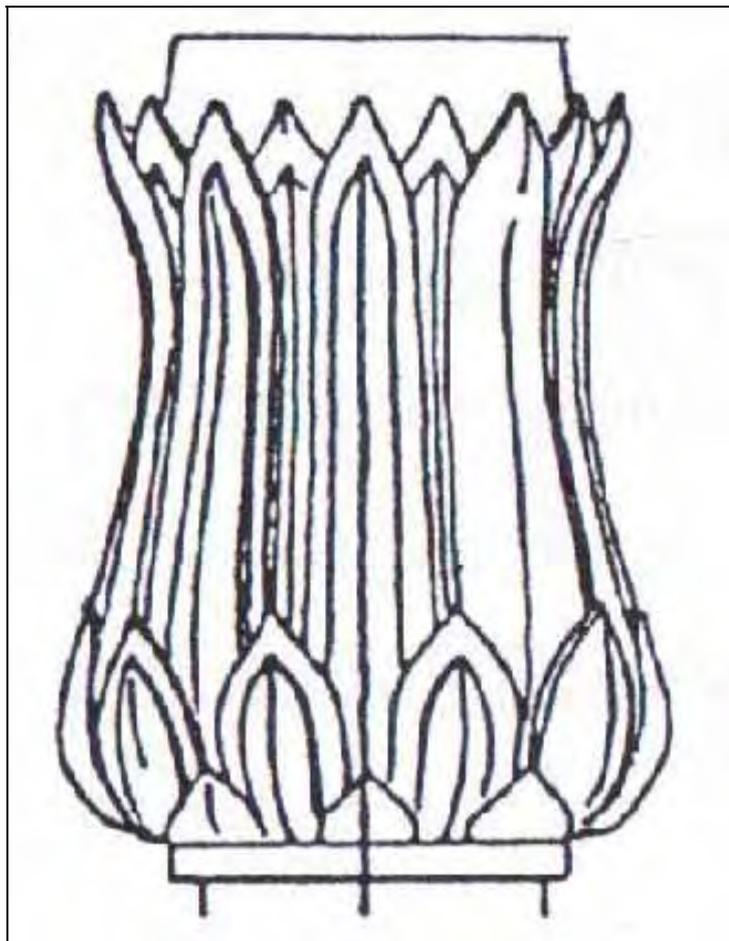
ภาพที่ 12 ภาพลายเส้นรูปแบบบัวกลุ่ม

ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, กนกในดินแดนไทย, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2545), 55.

ภาพที่ 13 ภาพลายเส้นรูปแบบบัวแวง

ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, ถนนในดินแดนไทย, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2545), 56.

ภาพที่ 14 ภาพลายเส้นรูปแบบบัวจกกล

ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, กนกในดินแดนไทย, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2545), 57.

ภาพที่ 15 วัดเจดีย์งาม จังหวัดสุโขทัย

ภาพที่ 16 พระอุโบสถวัดพุทไธสวรรย์ จ.พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 17 บัวหัวเสา พระอุโบสถวัดพุทธไสสวรรคย์ จ.พระนครศรีอยุธยา

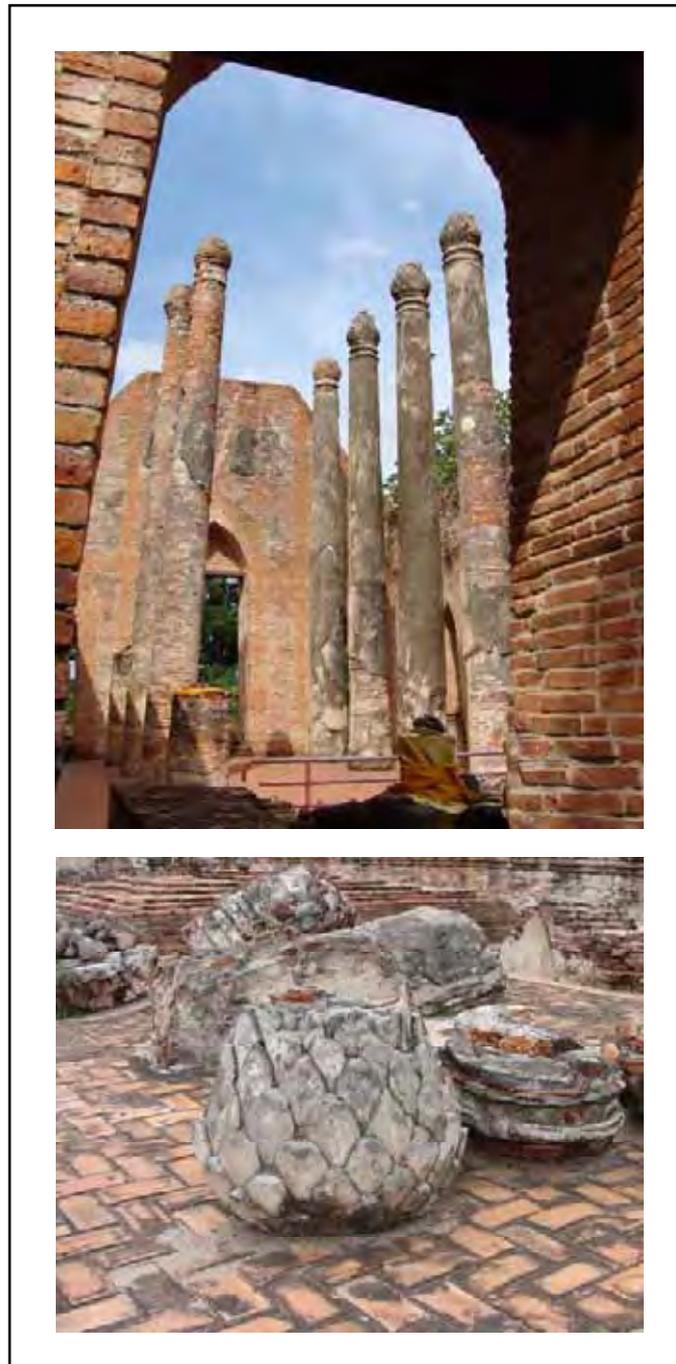
ภาพที่ 18 พระวิหารวัดพระราม จ.พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 19 บัวหัวเสา พระวิหารวัดพระราม จ.พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 20 อุโบสถวัดกุฎีขาว จ.พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 21 บัวหัวเสา อุโบสถวัดกุฎีดาว จ.พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 22 อุโบสถวัดหน้าพระเมรุ จ.พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 23 บัวหัวเสาพาไล อุโบสถวัดหน้าพระเมรุ จ.พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 24 บัวหัวเสาภายในพระอุโบสถ วัดหน้าพระเมรุ จ.พระนครศรีอยุธยา

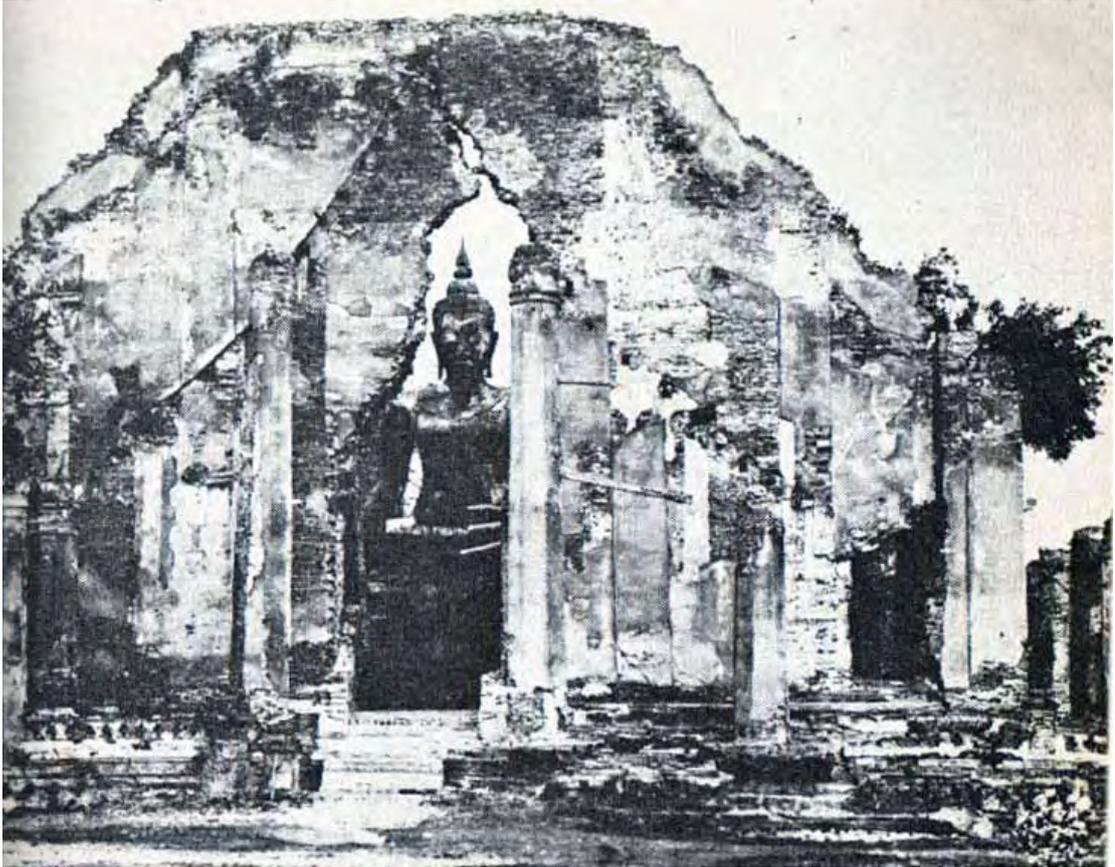
ภาพที่ 25 บัวประดับหัวเสาติดผนัง ภายในพระอุโบสถ วัดหน้าพระเมรุ จ.พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 26 บัวหัวเสา พระวิหารวัดพระศรีสรรเพชญ์ จ.พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 27 วิหารมงคลบพิตร จ.พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 28 ภาพถ่ายเก่าวิหารมงคลบพิตร จ.พระนครศรีอยุธยา

ที่มา : หวน พินธุพันธ์, มรดกศิลปกรรมสยาม (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2516), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

ภาพที่ 29 บัวหัวเสาวิหารมงคลบพิตร จ.พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 30 พระอุโบสถวัดศาลาปูน จ.พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 31 เมรุทิศ วัดไชยวัฒนาราม จ.พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 32 บัวหัวเสาที่ปราสาทประธาน วัดพระศรีรัตนมหาธาตุลพบุรี

ภาพที่ 33 บัวหัวเสาดัดผนัง วิหาร 36x วัดพระศรีรัตนมหาธาตุลพบุรี

ภาพที่ 34 บัวหัวเสา วิหารหน้าเทวสถานปรางค์แขก จ.ลพบุรี

ภาพที่ 35 วิหารน้อยวัดพุทธไสสวรรคย์ จ.พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 36 อุโบสถวัดพญาแมน จ.พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 37 บัวหัวเสาประดับเสาดัดผนัง อุโบสถวัดพญาแมน จ.พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 38 บัวหัวเสาประดับเสาดัดผนัง อุโบสถวัดมเหยงค์ จ.พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 39 บัวหัวเสาประดับเสาดัดผนัง วิหารวัดกุฎีดาว

ภาพที่ 40 บัวหัวเสาวิหารวัดกุฎีดาว

ภาพที่ 41 บัวหัวเสาพระอุโบสถ วัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี

ภาพที่ 42 บัวหัวเสา อุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม จ.กรุงเทพมหานคร

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2515.
- _____. โบราณสถานในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่ม 1. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2551.
- _____. พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา : พร้อมทั้งรูปถ่ายและแผนผัง. พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2511.
- _____. ศัพทานุกรมโบราณคดี. กรุงเทพมหานคร : สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, 2550.
- จารุณี อินเดิตฉาย. วิวัฒนาการพุทธสถานไทย. กรุงเทพมหานคร : อัมรินทร์พรินติ้ง กรุ๊ป, 2533.
- โชติ กัลยาณมิตร. พจนานุกรม สถาปัตยกรรมและศิลปะเกี่ยวเนื่อง. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, 2548.
- ตรี อมาตยกุล. ทัศนศาสตร์ไทย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. พระนคร : กรมศิลปากร, 2503.
- ปัทมา วิจิตรจรรยา. “แผนผังวัดในสมัยอยุธยาในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา.” วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543.
- ประยูร อุดชาฎะ [น. ณ ปากน้ำ]. วัดเกาะแก้วสุทธาราม. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, 2529.
- _____. ศิลปกรรมแห่งอาณาจักรศรีอยุธยา. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, 2516.
- _____. “ศิลปะอยุธยาสมัยพระนารายณ์.” วารสารเมืองโบราณ. 3, 3 (เมษายน-มิถุนายน 2520) : 44-46.
- สันติ เล็กสุขุม. ถนนในดินแดนไทย. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, 2545.
- _____. เจดีย์ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร : มติชน, 2552.
- _____. ลวดลายปูนปั้นสมัยอยุธยาตอนปลาย พ.ศ. 2172-2310. กรุงเทพมหานคร : มุลนิธิเจมส์ทอมสัน, 2542.
- _____. ศิลปะอยุธยา : งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2544.
- สมคิด จิระทัศนกุล. เอกสารคำสอนรายวิชา 262-114 พื้นฐานสถาปัตยกรรมไทย. กรุงเทพมหานคร : คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543.
- _____. วัด : พุทธสถาปัตยกรรมไทย. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546.

สมใจ นิ่มเล็ก. “ฐานอาคารสถาปัตยกรรมไทย.” วารสารราชบัณฑิตยสถาน. 26, 3 (มิถุนายน-กันยายน 2544) : 116-141.

_____. อุโบสถ สถาปัตยกรรมไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2547.

เสนอ นิลเดช. วัดพระศรีสรรเพชญ์. กรุงเทพมหานคร : อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา สำนักงานศิลปากรที่ 3 กรมศิลปากร, 2546.

หวน พันธุ์พันธ์. มรดกศิลปกรรมสยาม. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2516.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-สกุล	นางสาวทิพย์วัลย์ แสงสุข
ที่อยู่	11/1 หมู่ที่ 6 ต. ศาลายา อ. พุทธมณฑล จ.นครปฐม 73170
สถานที่ทำงาน	บ้านอาหารศรีสุวรรณ
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2540	สำเร็จการศึกษามัธยมตอนต้นจากโรงเรียนรัตนโกสินทร์บรรณิเวศ ศาลายา จ.นครปฐม
พ.ศ. 2543	สำเร็จการศึกษามัธยมตอนปลายจากโรงเรียนมหิดลวิทยานุสรณ์ จ.นครปฐม
พ.ศ. 2549	สำเร็จปริญญาตรีศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาการโรงแรมและการท่องเที่ยว มหาวิทยาลัยสยาม กรุงเทพมหานคร